

T. C.

İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

GAZZÂL 'DE AHLÂKÎ BİR ZAA'F OLARAK
SAVURGANLIK

Mustafa AKDA

2501980052

Tez Danı manı

Prof. Dr. Mahmut KAYA

İstanbul 2010

TEZ ONAYI

Enstitümüz **FELSEFE** Anabilim Dalında **2501980052** numaralı **MUSTAFA AKDAĞ**'ın hazırladığı "**GAZZALİ'DE AHLAKİ BİR ZAAF OLARAK SAVURGANLIK**" konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **08.07.2010 PERŞEMBE** günü saat **14.00'de** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ**.....'ne* **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF.DR. MAHMUT KAYA	Kabul	
PROF..DR.HÜSEYİN SARIOĞLU	Kabulü	
PROF.DR. CAFER SADIK YARAN	Red	
YRD.DOÇ.DR .ENVER ORMAN	Kabul	
YRD.DOÇ.DR. RECEP ALPYAĞIL	Red	

ÖZ

Bu çalı mada slam dü üncesi tarihinde ele tirel felsefenin önemli temsilcilerinden biri olan Gazzâli’de ahlakî bir zaâf olarak savurganlık ile dü ünürün bu konudaki görü lerinin slam ahlak dü üncesindeki yerinin aydınlatılması amaçlanmaktadır.

ABSTRACT

This study aims to explain the views of Gazzâlî, one of the outstanding representative of critical philosophy in history of slamic thought, on “extravagance as a moral deficiency and their place in slamic ethics.”

ÖNSÖZ

Bilindi i gibi insan hayatında etkin rol oynayan unsurların ba ında bir inanç ve ya ayı biçimi olan din gelmektedir. Dinin insan duygu ve davranı ları üzerindeki olumlu etkisinin ne ve nasıl oldu u tarihi süreç içerisindeki ara tırmalarda ortaya konulmu tur. Dini hayatın anla ılabilmesi dini ö retilerin do ru olarak ö retilmesi ve anla ılmasına ba lıdır. lâhî vahiyleri insanlara ula tıran peygamberler, peygamberlerin tebli lerini yorumlayan din bilginleri dinin hayata aktarılmasında önemli yere sahiptirler. Hayata aktarılabilmesine yardımcı olmak için dini yorumlayan, ya adı ı döneme fikri bakımdan damgasını vuran din bilginlerinin dü ünçesini ara tırmak, insanların iç dünyasını anlamaya yardımcı olacaktır. slam dininin insan üzerinde ne ölçüde etkin oldu unu anlayabilmek için slam dü ünürlerinin bize bıraktı ı fikrî mirası iyi incelemek gerekmektedir. te biz bu çalı mamızda, slam dü ünçe tarihine damgasını vuran büyük dü ünür Gazzâlî'nin ahlakla ilgili bazı kavramlara getirdi i yorumları inceledik. Gazzâlî'nin erdem anlayı nı ortaya koymak suretiyle ba ladı ımız çalı mamızın birinci bölümünde cimrilik ; ikinci bölümde cömertlik ve son bölümde ise savurganlık kavramları ele alınmı ve bu kavramların Kur'an ve sünnetteki yeri, de eri ve önemi ortaya konurken Gazzâlî'nin bunlara getirdi i geni yorumlar ı ında insanın ahlâkî açıdan güç ve zaâf yönlerinin tespitiyle hayata yansımalarındaki olumlu ve olumsuzluklar gösterilmeye çalı ılmı tur.

Son olarak beni akademik çalı malar yapmaya te vik eden, bilginin derinli ine daldıkça hayatın anlamını kavramama yardımcı olan, çalı mamız esnasında kıymetli vakitlerini bize ayıran, eksik ve hatalarımızın düzeltilmesinde fedakârlıklarını esirgemeyen tez danı manım saygıde er hocam Prof. Dr. Mahmut KAYA'ya, kıymetli hocam Prof. Dr. Hüseyin SARIO LU'na en içten te ekkürlerimi sunarım. Ayrıca sayın Yrd. Doç. Dr. M. Cüneyt KAYA ile ara tırma görevlileri Cahit ENEL ve Halid ÇEL KYÖN Beylere ayrı ayrı te ekkür ederim. Her zaman oldu u gibi bu çalı mam sırasında da daima maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen babama, e ime ve çocuklarıma da te ekkür etmek isterim.

Mustafa AKDA

Temmuz 2010/ Bursa

Ç NDEK LER

Sayfa

ÖZ (Abstract).....	
ÖNSÖZ.....	V
Ç NDEK LER.....	V
KISALTMALAR.....	V
G R	1
1.BÖLÜM: C MR L K	
1.1. Cimrilik (el-buhl) Kavram ve Tanım.....	10
1.2. Cimrili in Sebepleri.....	12
1.2.1. Dünya Sevgisi.....	12
1.2.2. Hırs.....	14
1.2.3. Tamah (Tama').....	16
1.2.4. Gelece e Yönelik Hayaller (Tûl'i-Emel).....	18
1.3. Cimrili in Çe itleri.....	22
1.3.1. Malda Cimrilik.....	22
1.3.2. İlimde Cimrilik.....	23
1.3.3. Sözde Cimrilik.....	23
1.4. Cimrili in Zararları.....	24
1.4.1. Yemez Yedirmez.....	25
1.4.2. Yemez Yedirir.....	25
1.4.3. Yer Yedirmez.....	26
1.4.4. Yer ve Yedirir.....	26
1.5. Cimrilikten Kurtulu Yolları.....	27
1.5.1. Nefsânî Arzularına A ırını Dü künlük.....	27
1.5.2. Mal ve Servet Dü künlü ü.....	28
2. BÖLÜM: CÖMERTL K	
2.1. Kavram ve Tanım.....	33
2.2. İnfak ve İhsân.....	34
2.3. İhsâr.....	37
2.4. İ'tâm.....	39

3. BÖLÜM: SAVURGANLIK (SRAF)	
3.1. Kavram ve Tanım.....	41
3.2. srafın Sebepleri.....	46
3.2.1. Emeksiz Servet.....	48
3.2.2. Yükselme Arzusu.....	48
3.2.3. Gösteri Tutkusu.....	50
3.2.3.1. Kredi Kartları.....	51
3.2.3.2. İndirim Kampanyaları.....	51
3.2.3.3. Marka Tutkusu.....	52
3.2.3.4. Tatil Tutkusu.....	52
3.3. srafı Önlemenin Çareleri.....	54
SONUÇ.....	56
KAYNAKÇA.....	57

Kısaltmalar Listesi

- a.e. : Aynı eser
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen madde
a.y. : Aynı yer
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
D A : Diyanet İslam Ansiklopedisi
D B : Diyanet İleri Başkanlığı
Hz. : Hazreti
mad. : Maddesi
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
ö. : Ölümü
s. : Sayfa
sy. : Sayı
T.D.V. : Türkiye Diyanet Vakfı
t.r.c. : Tercüme
t.y. : Yayın tarihi yok
Yay. : Yayınları
y.y. : Yayın yeri yok

G R

İslam toplumunun yeti tirdi i en seçkin ahsiyetlerden biri olan ebu-Hamid el-Gazzâli (450-505/1058-1111) fıkıh, kelam, felsefe, mantık ve ahlak (tasavvuf) alanlarında yazdığı eserlerle dü ünce ve kültür tarihimize damgasını vuran, yeni bir ihya hareketini başlatan en büyük dü ünürlerimizden biridir. Co kun imanı, yüksek ahlakı, keskin zekâsı ve uyguladığı yöntem sayesinde herkesin dikkatini çekmiş ve geriye birçok açıdan özgün sayılabilecek zengin bir külliyyat bırakmıştır. İlim ve dü ünce hayatındaki üstün başarılarının yanında o, büyük bir ahlakçı olarak tanınır. Kendinden önceki filozoflar gibi sadece teorik ahlak üzerinde spekülasyonlar yapmak yerine teori ile pratiği birleştirilen hatta pratiğe teoriden daha çok önem vererek ya anılması gereken model bir ahlak anlayışını savunmuş ve eserlerinde bunun ilkelerini temellendirmeye çalışmıştır.

Hemen belirtelim ki Gazzâli'nin öngördüğü ahlak, Kur'an ve Sünnette ifadesini bulan dini bir ahlaktır. Ancak o, kendisinden önceki müelliflerin uyguladığı konuyla ilgili ayet ve hadislerden nakillerle yetinmeyip onların içinde ele aldığı her ahlaki sorunu felsefî ve psikolojik açıdan sorgulayıp irdeleyen, yer yer toplumsal yapıda gördüğü ahlakî zaaf ve çürümeleri bütün boyutlarıyla tartıp ele tiren; bununla da yetinmeyip çıkış yollarını gösteren ve bunları kendi hayatında uygulayarak her bakımdan nezih bir İslam toplumu yeti tirmeyi amaçlayan örnek bir ahlak filozofudur. Nitekim tarihi süreçte onun bazı dü ünceleri ele tirilmiş olsa da ahlaki ahsiyeti hakkında olumsuz bir şey söylemeye kimse cesaret edememiştir. Rabbanî bir hayat yaşayan bu büyük insan, İslam toplumu tarafından 'Huccetul-İslam' unvanıyla anılmayı gerçekten hak etmiştir.

Üçüncü yüzyıla kadar yerli-yabancı birçok ilim adamının, Gazzali'nin çeşitli yönleri üzerinde ara tırma yaptığı, onun, çalışmalarında hakkaniyet ölçüsüne bağlı kaldığı yani ele aldığı her konuyu tarafsız bir şekilde incelemeye azami gayret gösterdiği ve bunu ahlaki ve manevî bir sorumluluk olarak telakki ettiği bilinmektedir.

Nitekim o, **el-Munkızu mine'd-dalâl** adlı eserinin giri inde bu konudaki görü ünü öyle ifade etmektedir:

‘Ergenlik ça ına yakla tı imdan beri, yirmi ya öncesi delikanlılık döneminden bugüne kadar – imdi ya elliye a tı- bu derin denizin dalgalarıyla bo u maya, çekingen ve korkak de il, cesurca derinliklerine dalmaya, karanlık olan her eyle didi meye, her zorlu un üzerine gitmeye, her tehlikeye atılmaya, haklı ile haksız olanı, sünnete ba lı olanla bidatçıyı ayırmak için her fırkanın inancını ara tırmaya, her kesimin mezhebine ait incelikleri ke fetmeye devam etmekteyim. Bütün bunları yaparken hiçbirini pe inen dı lamaksızın bir Batini'nin Batinili inin iç yüzünü ö renmek isterim; Bir Zahirinin zahiri olu unun sonucunu bilmek dilerim; Bir felsefecinin felsefesinin mahiyetine vakıf olmayı amaçlarım; Bir kelamcının tartı ma ve mücadelesinin amacından haberdar olmaya çalı ırım; Bir sufi'nin sufili inin sırrına ermeyi çok arzularım; Bir Abidin ibadetinden ne elde etti ini gözetip görmek isterim; Pasif bir tanrı anlayı ını benimseyen bir zındı ın bu görü e cüret edi inin arkasındaki sebepleri ara tırıp ö renmek isterim.’¹

Görüldü ü üzere Gazzâli, bir ilim adamında bulunması gereken nesnellik ilkesine ba lı kalarak hiçbir fikri pe in olarak yargılamamakta, ancak ele tirel bir yakla ımla meseleyi irdeledikten sonra hükmünü vermektedir. Yine onun yöntem anlayı ını yansıtan ve sonraki nesillere uyarı mahiyetinde yazdı ı vasiyette derki :

“ İmi ile üne kavu an herhangi bir kimsenin görü ünü incelerken ona küçümser gözle bakma. Konuya yüzeysel bakanın ihtiyacı yoksa da meselenin iç yüzünü anlamak isteyen buna çok ihtiyacı vardır. O konuda sadece kelimelerin ifade etti i anlama takılıp kalma; çünkü anlamlar ifadelerden daha geni , dü ünceler kitaplarda yazılı olanlardan daha engindir. İmin ço u da henüz dile getirilmi de ildir. O kimsenin sözünü en son ihtimali hesaba katarak iç bakı ınla (derin dü ünerek) anlamaya çalı . Bu yöntem sana onun de erini bildirecek ve amacını ke fetmenin kapısını aralayacaktır.’²

Bir hakikat arayıcısı olan Gazzâli, hiçbir zaman kendisine sunulan hazır bilgilerle yetinmeyip gerçe in ne oldu unu ve güvenilir bilginin nasıl elde edilece ini bir ömür boyu sorgulamı tır. Adı geçen eserinde konuyla ilgili u ifadelerine rastlıyoruz;

¹ Mahmut Kaya, **slam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, Klasik yay., stanbul, 2003, s.342.

² A.e., s. 409-410.

“ ...hak olanı batıl olandan ayırt etme hususunda birçok ihtilaf bulundu unu görerek kendi kendime dedim ki, benim amacım sadece her şeyin gerçek bilgisine ulaşmaktır. O halde gerçek bilginin ne olduğu unu ara tırmak gerekir. Anladım ki kesin bilgi, bilinenin hiçbir üphe taşımayacak, yanıltma ve hayale yer bırakmayacak, zihnin (kalb) bunlara imkân ve ihtimal tanımayacak derecede açık seçik hale gelmesidir.”³

Konuyla ilgili dikkati çeken bir başka husus **Mizânu'l-amel** adlı eserinin son kısmında slamdaki itikadi mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarının nereden kaynaklandığını ve gereksiz olan mezhep taassubunun ne kadar yanlı olduğu unu vurguladıktan sonra kendi görüşünü **felâ halâsa illâ fi'l-istiklal** (başsız düştükten başka kurtuluş yoktur) şeklinde belirtmiştir ki, bu ifade slam toplumu, özellikle ulema için ufuk açıcı ve yol gösterici niteliktedir. Kitabın son cümlesi gerçekten evrensel nitelikte bir yöntemi dile getirmektedir. Der ki :“Gerçeğe ulaşmanın üphedir, üphe etmeyen düşmez, düşmeyen göremez, görmeyen ise körlük (karanlık) ve delalette kalır.”⁴

Görülüyor ki gerçeğe ulaşmak için üphenin bir yöntem olduğu unu bu kadar kesin dille ifade eden bir başka slam düşünürüne rastlamak pek mümkün değildir. Bu gerçeğin tekrar gündeme gelebilmesi için 17.yüzyılı yani Descartes'i beklemek gerekecektir. İşte onun asırlar boyu ilim tarihinde gündemde kalmasını sağlayan ve herkeste kendisine karşı hayranlık uyandıran ilim ve yöntem anlayışı bu derece açık ve berraktır. Kendi dönemine gelinceye kadar Gazzâli, gerek dini gerekse felsefi nitelikte yazılan birçok ahlak kaynağını tanıdı. Meselâ sırf felsefi nitelikteki ahlak kitabını ilk defa Ebu Bekir er-Razi **et-Tıbbu'r-Rûhânî** adıyla kaleme almıştır. İbn Miskeveyh'in **Tehzîbu'l-ahlâk'ı** slamî motiflerin yanında büyük ölçüde Aristo'nun **Nikomakhos Ahlakı'nın** izlerini taşımaktadır. Ayrıca o, Eflatun ve yeni Eflatunculuk'tan yansıyan zaman içerisinde müslüman müelliflerin eserlerinde kullanılan mistik ahlak telakkilerine; hikemiyat türü ahlak literatürünün gerek nesir gerek nazım olarak toplumda yaygın bir şekilde yer eden ahlak anlayışlarına da sahipti. Fakat Gazzâlî ahlakının temel kaynakları Kur'an'ı Kerim ve Hadis'i şerifler yanında sûfîlerin uyguladıkları ahlak anlayışıdır. Bu kaynakları yorumlarken o, di er

³ A.e., s. 343.

⁴ Gazzâlî, **Mizânu'l-Amel**, n r. Süleyman Dünya, Kahire, 1964, s. 409.

kaynaklara açıldıkça açılır. Fakat bunları slami bakı açısından de erlendirir. Zaten amaç, insanın iç pürüzlerini temizleyerek do u tan gelen hamlı mını ve kabalı mını giderip onu e itmek, kemale erdirmek oldu una göre bu konuda kullanılan yöntemler arasında bir benzerlik ve bir yakınlı ın olması gayet do aldır. Hz. Ali:

“Hikmet müminin yitik malıdır, nerede bulursa onu alır.” Sözüyle Müslümanların önünde geni bir ufuk açmı **Mîzanu’l-Amel**; insan için do ru ve yararlı olan her me ru i ve davranı hikmet sayılır. Dolayısıyla ondan istifade etmek gerekir. Bu konuda ba nazlı a yer yoktur.

Biz bu çalı mamızda Gazzâlî’nin ahlak alanında kaleme aldı ı **Mîzânu’l-Amel**, **Cevâhiru’l Kur’an**, **el-Maksedu’l-esnâ fi erhi Esmailahi’l-husnâ** ve daha ba ka eserleri yanında özellikle slam toplumunda yeni bir ihya hareketi ba latmak amacıyla yazdı ı **hyâu Ulûmi’d-Din** adlı ba eserinin üçüncü cildinde yer alan cimrilik(el-buhl), cömertlik(es-seha) ve savurganlık(el-israf) kavramları üzerinde durarak dü ünürün bu konudaki yorumlarını de erlendirmeye gayret edece iz. Ancak kadim kültürlerden intikal eden ahlak telakkileri hakkında Gazzâlî’nin ne dü ündü ünü ve söz konusu anlayı lara kar ı tavrının ne oldu unu yakından görmek için adlı eserinde Ana Faziletler (Ümmehâtu’l-Fezâil) ba lı ı altında ünlü Yunan filozofu Eflatun’dan gelen dört erdemi, slamî perspektiften nasıl yorumladı mını görmek yararlı olacaktır.

Kadim Yunan felsefesinde hayatta en büyük amacın mutluluk oldu u bir aksiom olarak kabul edilir. Mutlulu un da ancak birtakım ahlakî erdemlere sahip olmakla gerçekte ece i âdeta kesin bir önerme ekinde benimsendi i görülür. Ancak, pagan bir toplum olan eski Yunandaki mutluluk, semavî dinlerdeki mutluluk anlayı ndan hayli farklıdır. Öte yandan mutlulu u elde etme konusunda öngörülen ahlakî erdemlerle slamdaki erdem(fazilet) anlayı ı arasında bir benzerlik ve bir paralellik bulunmakla birlikte amaçları itibariyle birbirinden çok farklıdır.

Bilindi i gibi ahlakın konusu insandır, insanı geli tirip yeti tirecek, dü ünçe ve davranı larını olgunla tırıp onu hem kendine hem topluma yararlı ve verimli birey haline getirerek mutlu bir hayat ya amasını sa layacak olan ahlakî erdemlerdir. Tarih boyunca ahlak filozofları bu konu üzerinde hayli dü ünümü , ara tırmı , kendi hayat

tecrübelerini de dikkate alarak insanı olgunla tıracak ve mutlulu a kavu turacak temel erdemlerin: **Bilgelik(hikmet),yi itlik(ecaat),iffet ve adalet**'ten ibaret oldu unu tespit etmi lerdir. Her ne kadar bu tespiti ilk defa Eflatun yapmı sa da⁵ günümüze kadar bütün ahlakçılar bir ekilde bu erdemlerden söz etmi lerdir. Gazzâli'de bu dört erdeme yer vererek bunların ana erdemler oldu unu belirtir.

Erdemler (Fazîletler)

Gerek dinde gerekse kadim ahlak felsefesinde mutlulu un nefsi arındırmak ve kemale erdirmekle mümkün olaca ı kabul edilir. Nefsi kemale erdirmenin yol ve yöntemi de ahlakî erdemleri özümsemek ve bir hayat tarzı haline getirmekten geçer. Dolayısıyla Gazzali bu konuda teorik birtakım kurgulardan ziyade pratikler üzerinde yo unla ır.

a) Bilgelik(Hikmet) : Akla ait bir erdem olan bilgelik, Kur'an'ı Kerim'de de :
“ **Allah hikmeti diledi ine verir. Kime hikmet verilirse ona pek çok hayır verilmi tir**”⁶ ekinde övülerek mü'minlerin böyle bir erdeme sahip olmaları özendirilmi tir.

Terminolojide hikmet, varlı ı, varlıktaki düzeni, olgu ve olayları olanca derinli iyle sebep-sonuç ili kisi içerisinde anlamak, bilmek ve bu bilginin gereklerini yerine getirmek ekinde anla ılmaktadır.⁷ Bu noktadan hareketle Gazzâli, meseleyi nefsin sahip oldu u güçler yöntemiyle yorumlamaya çalı ır. öyle ki, nefsin biri yukarıya yani metafizik varlıklara, di eri a a ıya yani bedene yönelik iki gücü bulunmaktadır. Bunlardan ilki ça lar üstü de i meden kalan hakiki, küllî, zorunlu ve teorik olan bilgilerdir. Sözelimi, kutsal varlıklar alanı(mele-i âlâ), Yüce Allah, sıfatları, meleklerin varlı ı, kutsal kitaplar ve evrendeki canlı ve cansız bütün varlık türleri bu gücün kapsamındadır. Hatta mantı ın ilkeleri olarak kabul edilen özde lik, çeli mezlik ve üçüncü ıkkın imkânsızlı ı gibi bilgiler de bu gücün yani hakiki

⁵ Fahrettin Olguner, 'Eflâtun', **D A**, .X/469-476.

⁶ **Kur'an**, Bakara, 2/269.

⁷ İhan Kutluer, 'Hikmet', **D A**, XVII/509-510.

bilgeli in çerçevesinde de erlendirilir ki buna teorik akıl(**nazarî akıl-nazarî hikmet**) denilir. A a ıya yani bedene yönelik güce gelince, insanın bu varlık sahnesinde kendisine, ailesine, çevresine ve ya adı ı topluma kar ı yükümlü oldu u görevlerini yerine getirmek üzere yaptı ı her türlü iyi i ve davranı lardır ki buna da pratik akıl (amelî akıl-amelî hikmet) denilmektedir.

Gazzâli'ye göre hikmet terimi adeta cıva gibi hareketli olup sabit bir anlam ta ımamaktadır. Bu bakımdan onu bir mecâzî lafız gibi telakki etmekte mümkündür. Meselâ, mal ve serveti makul ve me ru olan yerlere harcamak bir erdem sayılmakla birlikte bazı durumlarda bazı ahıslara göre erdem de il rezillik(rezilet) olabilir. O halde ilk ahsın davranı ı hikmet sayılsa da ikincisine göre hikmet de il hikmeti geli tirmeye yönelik bir davranı sayılabilir. Gazzâli bunlardan ilkinde pratik hikmet veya nazarî hikmet; ikincisine ise ahlakî hikmet adını vermekte ve bunu öyle tanımlamaktadır: “ Ahlakî hikmet, dü ünen nefse ait bir erdem olup o sayede öfke ve ehvet güçleri kontrol altına alınır. Yani ki inin nerede, ne kadar ve nasıl davranılması gerekti ini kontrol eden bilgidir.”⁸

Temel bir erdem olan ahlakî hikmetin kar ıtı sayılan hilekârlık ve saflık/alıklık ifrat ve tefrit denilen iki a ır ı ucu temsil etmekte, hikmet ise bu iki a ır ı ucun ortası sayılan normal davranı ı ifade eder.

b) Yi itlik(ecâat) : Yi itlik, öfke gücüne ait bir erdem olup Gazzali'ye göre dinin belirledi i ölçü ve onun e itti i aklın hareket tarzını tayin eder. Bu erdem, ahlakî dü üklük sayılan saldırganlık ile korkaklık arasındaki normal tavrı ifade eder. Saldırganlık, herhangi bir olay kar ısında dü ünmezsizin, kâr ve zararı gözetmezsizin delice saldırmaktır. Akıselim sahibi bir kimsenin yapmaması gereken bu tür a ır ılılık ifrat; korkaklık, ürkeklik ve pısırlıklık denen ahlakî dü üklük ise tefrit diye adlandırılır. u halde yi itlik, olaylar kar ısında so ukkanlı davranarak nerede, nasıl ve kime kar ı ne ekilde davranılması gerekti ini ifade eden bir erdemdir. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de Cenab-ı Hak, Hz. Peygamberin etrafında hâlele en sahabe-i kiramın davranı larından övgüyle söz ederken: “ **Onunla birlikte**

⁸ Gazzâli, **a.g.e.**, s. 264-266.

bulunanlar, kâfirlere karşı çok iddetli davranırken kendi aralarında gayet merhametlidirler.⁹ buyurmaktadır. Yani onlar her konuda nasıl davranmaları gerektiğini çok iyi bilen basiret ve hikmet sahibi kimselerdir. Burada Gazzali, Hz. Peygamberle ilgili önemli bir ahlakî hususa dikkat çekerek der ki:

“ Efendimizin ‘Beni hud suresi ihtiyarlattı’ ifadelerine karşı bunun hangi ayet olduğu sorulunca, bu ‘Emr olundu nun üzere dosdo ru ol.’ ayetidir. Ona göre buradaki dosdolumdan maksat Fatıha suresindeki sırat’ı-müstakim’dır. Bu da ifrat ve tefritten uzak orta yolu ifade eder ki, bu yol insanı ahiretteki sırata ulaştırır. Yani dünyadayken orta yoldan ayrılmayan ahirette sıratı geçecektir. Müslümanların kıldıkları namazın her rekâtında tekrarladıkları Fatıha suresinde yer alan ‘ bizleri dosdo ru yola ilet’ diye Allah’a niyaz etmelerinin hikmeti işte budur.”¹⁰

c) **İffet** : Dört erdemden üçüncüsü olan iffet, ehvî arzu ve isteklerin aklın gösterdiği normal tavrı kolayca benimseyip onları kontrol eden bir erdemdir. Bu erdem zıddı oburluk/açgözlülük ve duygusuzluk/donukluktur. Oburluk, duyu hazlarına karşı aırı dü kün olmaktır. Aklın ve sa duyunun kabullenemedi işbu aırı tavrın tam zıddı duygusuzluk veya vurdumduymazlıktır yani haz veren şeylere karşı isteksizliktir. İffet ise, bu iki aırı ucun ortasında normal olan tavrı sergilemekten ibarettir.

Konuyla ilgili olmak üzere Gazzâli cinsel ilişki, oburluk, mal ve makam sevgisi ve öhret dü künlülü ği gibi hazları çok iyi kontrol etmek ve iyiye yönlendirmek gerekti ği üzerinde durur. Zira bu gibi hazlar insanı en çok aırıyla sevk edip onun onurunu zedeleyen ve ahiretini de karartan kötü huylardır. Ayrıca o, evlenmekten ve cinsel ilişki kiden amacın öncelikle insan neslinin devamını sa lamak, ikinci olarak da kendisinin bu yöndeki dosdolum arzu ve iste ğini helal yoldan kar ılamak suretiyle haramdan korumaktır. Bu konuda aırı gidip birden çok evlilik yapanların Hz. Peygamberi örnek göstermeleri fahi bir yanılgıdır. Çünkü Efendimizin çok evlilik yapmasında birçok hikmet vardır. Onun aile hayatı hiçbir zaman kendisinin Allah ile olan irtibatına ve nübüvvet görevini yerine getirmesine engel te kil etmedi ği gibi yeni bir toplum vücud getirmek için insanüstü gayret göstermesine de

⁹ Kur’an, el-Fetih, 49/29.

¹⁰ Gazzâli, a.g.e., s.267-268.

mani olmamı tır. Kendisini Peygamberle kıyaslayan ahma ın, meleklerle demircileri birbirleriyle kıyaslayan basiretsizden farkı yoktur. Di er yandan Gazzâli, kendilerince sufî oldu unu iddia eden birtakım cahil ve ahmaklar gördü ünü bunların; “ **mademki, ehvet duygusu kötü ve tehlikelidir, o halde yaratılmasına ne gerek vardı.**’ diye dü ündüklerini yakı narak anlatır. Oysa yeme-içme ve cinsel ili ki gibi iki temel arzu olmasaydı insan neslinin devamına ve ahiret hayatındaki mutlulu un anla ılmasına imkân bulunmazdı. Zira lezzet ve elem insanı motive eden iki temel duygudur. nsano lu yaptıklarının ço unu haz aldı ı için yapar, yapmadıklarından ise elem ve ıstırap duydu u için sakınır. Bu duygular olmazsa ne cenneti arzular ne de cehennem ate inden korkar. Dolayısıyla bu duyguları inkâr etmek veya yararsız oldu unu iddia etmek insan gerçe iyle ba da madı ı gibi ilahî hikmete de ters dü mektedir.¹¹

Meselâ, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) : “ Allah mü’min kulları için âhirette hiçbir gözün görmedi i, hiçbir kula ın duymadı ı ve hiçbir insanın hatırına gelmeyen nimetler hazırlamı tır.” hadisi tek ba ına dikkate alınacak olsa insan zihninde ahiret nimetlerine yönelik hiçbir ça rı ım uyandırmaz.¹²

d) Adalet : Erdem olarak adalet yukarıda zikredilen üç erdemın toplamından ibarettir. Söz konusu erdemlerin sıra düzeni ve belli bir uyum içinde uygulanması sonucunda adalet gerçe klerle ir. Dolayısıyla bu ba lamda adalet ba ımsız bir erdem olmayıp uygulama sonucu ortaya çıkan ve öteki üç erdemi de içeren üstün bir erdem konumundadır.

Gerçekte sözlük anlamında adalet, denge ve gerekli olan düzen demektir. Bu, ahlakî davranı larda, hukukî i lemlerde ve devlet yönetiminde uygulama alanında kendini göstermektedir. Sözelimi, insanî ve ticarî ili kilerde hakkı olanı almak ve haklıya hakkını vermektir ki bu bir adalettir. Zirâ alırken hile yapmak ve aldatmak ile verirken dalgınlık sonucu aldanmak iki a ırı uç (rezilet) olup adalet ise ikisinin ortasında denge ve düzeni sa layan bir erdemdir. Bu adalet anlayı ı hukukî i lemlerde ve devletin tüm yönetiminde gözetilip titizlikle uygulandı nda, bir ba ka

¹¹ A.e.,s.269-271.

¹² A.e., s. 272.

söyleyi le herkese hak etti i eksiksiz verildi inde hem toplum hem devlet hayatında dirlik ve düzen gerçekte ecek, huzur ve sükûn kendili inden gelecektir. ¹³

¹³ **A.e.**, s. 272-273.

1. BÖLÜM: C MR L K

1.1. Cimrilik (el-buhl): Kavram ve Tanım

Kur'an terminolojisinde cimrilik, nekeslik, pintilik, hasislik, eli sıkılık ve sahip oldu u maddi de erleri kimseyle payla mama, a ır ı bir ihtirasla mala-mülke dü kün olma anlamlarına gelen dört kelime bulunmaktadır; bunlar **el-buhl**, **e - uh**, **katur ve el-men'**dır. Ancak dilciler bu kavramlar arasında fark bulundu una i aret ederek uhh'un ki iyi mal-mülk edinme hırsına sevk eden, harcamaktan ve yardım etmekten alıkoyan bencil bir duygu oldu unu, bunu karakter haline getirene **ahih**; bu duygunun etkisiyle iyilik ve cömertlik yapmaktan sakınana **buhl'**; bunu huy haline getirene de **bahil** denildi ini ifade etmi lerdir.¹ Fakat bazıları **uh** teriminin **buhl'**den daha kapsamlı oldu una i aret ederken bunun tersini söyleyenlerde vardır.²

Katur ise malını kendi aile fertlerinden esirgeyecek kadar kısmaktan ibarettir ki bu, cimrilikte çok a ır ı gitme anlamına gelmektedir. **Men'** bunun türevleri olan **menu'** ve **menna'** ise malını, dinen vermekle yükümlü oldu u yerlerden ve hayır i lerinden iddetle esirgeyip kısan demektir ki, aralarında derece farkı bulunmakla birlikte hepsi de cimrilik(el-buhl) genel kavramı altında de erlendirilebilir.

Ku kusuz mal-mülk edinme, maddi de erlere sahip olma do u tan her insanda bulunan temel bir duygudur. Bir kimsenin kazanıp edindi i servetinin bir kısmını ba kalariyla payla ması bu temel duyguya aykırı gözükmektedir. Ancak ba kalariyla payla arak onları mutlu ederken bundan kendisinin de mutlu olması yine insan do asında var olan temel bir duygudur. O halde ahlakî bir tavır olarak kazanmak ve payla mak belli bir ölçü dahilinde olursa yani cimrilik ve savurganlık denen iki a ır ı ucun ortası sayılan cömertlik eklinde gerçekle irse bundan birey de toplum da yararlanır ve mutlu olur. Çünkü payla mak, mutlulu u beraberinde getirir.

Her eyden önce cimrilik, psikolojik bir rahatsızlık oldu una göre bunun ölçüsü ve sınırı nedir? Bir ba ka ifadeyle cimri ve cömert çift kavramının sınırları nasıl belirlenecek; çünkü bunlar aynı zamanda izâfi birer kavramdır. Sözelimi; çok

¹ Mustafa Ça rıcı, 'Cimrilik', **D A**, VIII/4.

² Adem Dölek, **Dinbilimleri Akademik Ara tırma Dergisi IV** (2004), Sayı: 2., s.97.

zengin ile fakir birinin bir yoksula aynı miktarda yardımda bulunmaları durumunda fakirin yaptığı yardım cömertlik sayıldığı halde; zenginin bu tavrı cömertlik sayılmaz. Öyleyse bu konuda kişinin mali konumu dikkate alınmalıdır.

Gazzâli'nin de bu kavramları bütün yönleriyle irdelediğini görmekteyiz. Mesela; der ki; bazılarının göre cimrilik, verilmesi gerekeni vermemektir. Bu anlayışı göre yükümlülüğünü yerine getiren cimri sayılmaz. Fakat Gazzâli bunu yetersiz bularak der ki;

“ kasaptan aldığı eti veya fırıncıdan aldığı ekmeği bir veya yarım gram (habbe) eksik bularak iade eden kimse herkese göre cimri sayılır. Ayrıca yemek üzere sofrasında somun bulunan biri, yanına gelenden esirgemek için onu saklarsa bu kimse de cimridir. Bazılarına göre ise ikramda bulunmak ve elini cebine götürmek kendisine ayrı gelen kimse yine cimri sayılır.”³

Gazzali'ye göre insan, bir dinî bir de gelenek ve yüksek ahlaki değer (mürüvvet) açısından yükümlü sayılır. Dolayısıyla her iki alanda da yükümlülüklerini yerine getirmek zorundadır. Bu durumda dinin ve geleneğin icaplarını yerine getiren cömert; getirmeyen ise cimri sayılır. Bunlardan birini yerine getirip diğerini yerine getirmeyen yine cimri sayılır. Mesela; yükümlü olduğu zekâtı vermediği halde aile fertlerinden kısıntı yapan; verirken eli titreyen, içinden gelmeyerek ikramda bulunan ya da malın iyisi dururken de eridiği olanlardan tasadduk eden de karakteri itibarıyla cimridir.

Özet olarak denebilir ki Gazzâli'ye göre gerek dini gerekse ahlaki yükümlülük açısından verilmesi gerekeni vermemek cimriliktir.⁴

1.2. Cimriliğin Sebepleri

Kur'ani dü üncede insanın dünyada bulunması, Allaha karşı kulluk görevlerini yerine getirip getirmeme konusunda bir imtihana tabi tutulmasını gerektirmektedir. Bu sebeple insan hidayet-delalet, iyilik-kötülük, güzellik-çirkinlik, adalet-zulüm,

³ Gazzâli, *ihya'u Ulumiddin*, (Mektebe'tüt- ticariyyetu'l Kübra), III/259.

⁴ A.e., s.260.

cömertlik-cimrilik gibi olumlu ve olumsuz davranı biçimlerinden birini özgür iradesiyle seçerek bu imtihanında ya ba arılı ya da ba arısız olacaktır. İnsan yapısı itibariyle birbirine zıt bu kavramlardan her birini gerçekle tirme güç ve e ilimine sahiptir. Ancak ona verilen akıl ve nefis güçlerinden ikincisi birinciden önce te ekkül etti inden ve geli ip güçlendi inden genellikle nefsanî duygular onun akıl gücüne üstün gelerek olumsuz davranı lar a ır basmaktadır.

Bu açıdan bakıldı nda insanı cimrili e sevk eden etkenlerin ba nda **dünya sevgisi(ya ama zevki) , hırs(ihtıras), tamah(tama') ve gelece e yönelik hayaller(tûl-i emel)** gelmektedir. Bakıldı nda dinin günah, hukukun suç ve ahlakın ayıp saydı ı her tür olumsuz eylem ve davranı ın temelinde bu dört olumsuz unsur bulunmaktadır. Hatta her türlü kötülük ve ahlaksızlı ı bu dört unsura indirgemek mümkündür.

1.2.1. Dünya Sevgisi

Esas itibariyle slam dini dünyayı yani maddeyi kötü ve zararlı olarak görmez, aksine onun kötü ve kötüye kullanılmasını zararlı sayar. Eflatun, Yeni Eflatunculuk ve Hıristiyanlık, maddeyi bütün kötülüklerin kayna ı kabul etmekte, insanın arınması için dünyevi olan her eyden uzak durmayı salık vermektedir. Buna mukabil slâm : **'Dünyadan nasibini unutma'**⁵ ayetiyle inananları dünyayı terk etmeme konusunda uyarmaktadır. Ancak dünya ile kurulan ili kiler insanın dini ve ahlaki görev ve sorumluluklarını yerine getirmesine engel oluyor ve giderek Allahtan uzakla tırıyorsa i te o zaman dünya ve dünyevi olan her ey bir tehlike hatta bir tuzak durumuna gelebilir.

Nitekim bir ayette: **“ Ey iman edenler, mal ve evlatlarımız sizleri Allah'ı anmaktan alıkoymasın. te böyle yapanlar üphesiz hüsrandır.”**⁶

⁵ Kur'an, el Kasas, 28/77.

⁶ Kur'an, el-Munafikun, 36/9.

buyrulmaktadır. Bu konuda daha da uyarıcı olan; **‘Biliniz ki mallarınız ve evlatlarınız sizin için birer imtihan vesilesidir...’**⁷ ayetidir.

Demek oluyor ki insanın en çok de er verdi i ve sevdi i evlatları, bin bir güçlkle kazanıp biriktirdi i malları kendisi için bir imtihan aracı durumundadır. Mal ve evladı birer güvence ve övünç vesilesi sayarak onları dine ve topluma yararlı olacak ekilde yeti tirip kullanmazsa bu imtihanı kaybetmi sayılır. Bilinen gerçek u ki mal ve servetle imtihan edildi i zaman ço u insan, bu imtihanı kaybetmektedir. Zira mal ve serveti kendileri için en büyük güç ve güvence sayanlar, onu araç de il de bir amaç haline getirenler, yeri geldi inde o amaca ula mak üzere ne din ne hukuk ve ne de ahlaki ilke tanırılar. Nitekim u ayetlerde bu husus dile getirilmektedir: “Gerçek u ki, insan kendini yeterli gördü ünde kesinlikle isyan eder.”⁸ Bir ba ka ayette :“Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın.”⁹ Buyrulurak dünyanın cazibesine, verdi i geçici ve sahte mutlulu a aldanmamak gerekti i vurgulanmaktadır. Konuyla ilgili Hz. Peygamberin de birçok uyarıda bulundu unu, dünyaya gere inden fazla de er vermedi ini kendi hayatından ö renmekteyiz. Nitekim , ‘Dünya sevgisi bütün hataların ba ıdır.’¹⁰ hadisi evrensel bir tespittir.

Yukarıda da ifade edildi i gibi hata, günah, isyan, suç ve ayıp sayılan her türlü davranı n temelinde dünya sevgisi yatmaktadır. üphesiz dünyalı bir varlık olan insan ondan yararlanacak, bir dereceye kadar zevk alacaktır. Burada Hz. Peygamberin dikkat çekti i husus, dünyevi de erlerin dini, ahlaki ve insani de erlerin önüne geçerek din-dı ı (la dini, seküler) bir insan tipi ve bir hayat tarzı vücuda getirme tehlikesidir. Nitekim Zeyd b. Erkam anlatır:

“Hz. Ebubekir’le birlikteydik, içecek bir ey isteyince kendisine su ve bal getirdiler. çmek üzere a zına yakla tırınca a lamaya ba ladı. Çevresindeki dostları da a ladılar. Bir müddet sukuttan sonra konu mak istedi fakat tekrar a ladı. Herhalde istedi inin getirilmedi ini sandılar. Sonra gözya larını silince, kendisine dediler ki;

⁷ Kur’an, el-Enfal, 8/28.

⁸ Kur’an,el-Alak, 96/6-7.

⁹ Kur’an, Lokman, 31/33.

¹⁰Gazzâlı, **hya’u Ulumi’d-din**, C:III, Çev. Ahmed Serdaro lu, stanbul, Bedir yay., 2002,s.454.

- Niçin a ladin Ey Allahın Rasulünun Halifesi? Ebu Bekir(r.a.):

-Bir gün Resulu Ekrem'in yanında bulunuyordum. Baktım ki Rasulu Ekrem dil ve hareketleriyle birine defol git deyip duruyordu. Hâlbuki görünürlerde kimse yoktu. Bunun üzerine Hz. Peygambere:

-Kimi kovuyorsun? Diye sordum. O:

-Bu dünya bana bir surette görünüp (temessül) yakla mak istedi. Ben de kendisine benden uzakla masını söyledim. O gittikten sonra geri döndü ve 'sen benden kurtuldunsa da senden sonra gelecekler benden kurtulamayacaktır, dedi.¹¹

O halde dünya ve dünyanın cazibesine aldanmamak için güçlü bir iman ve sağlam bir irade gerekir. Gerçek ve sonsuz mutlulu un burada de il ahirette gerçekleşene samimiyetle inanan ve dünya nimetlerinin doyumluk de il sadece tadımlık oldu unu bilenler bu tehlikeden kendilerini koruyabilirler. Nitekim bir hadiste: "Ebedi hayata inandı ı halde aldatıcı dünya pe inde ko anlara ne kadar hayret edilse yeridir."¹² Buyrularak geçici olan dünyevi hazlara ba lanmanın ne kadar aldatıcı oldu u ifade edilmektedir.

1.2.2. Hırs

Bir eyi elde etmeyi a ırı derecede istemek, ona dü kü n olmak ve bütün varlı ıyla ona ula maya çalı mak anlamlarına gelen hırs(ihtiras), dini literatürde mal-mülk, servet- öhret, makam-mevki gibi dünyevi de erlerin yanında ilim-irfan, ahlak-fazilet, hayır-hasenat türünden manevi de erlere de a ırı tutkun olmayı ifade etmektedir. Fakat yaygın anlamıyla daha çok mala-mülke, makam ve mevki gibi dünyevi de erleri amaç edinerek bütün çabasını bu yönde harcamak ekinde kullanılmaktadır. Gerçekte hırs, insanı olumlu ya da olumsuz yönde motive edip onu hayata ba layan ve gelece e yönelik bitmez-tükenmez hayaller pe inde ko turan

¹¹ Gazzali ,a.g.e.III/202.

¹² Müsned, *ihab*, II,436./*Musannaf*, bn Ebî eybe, VIII/133.

psikolojik bir duygudur. Dolayısıyla hırs bir a ırılı ın ifadesidir. nsanın yapısında bulunan bu duyguyu Hz. Peygamber u ekilde ifade etmi lerdir:

“ nsano lu ya lansa da iki ey onda genç kalır, bunlar hırs ve olmayacak hayaller kurmak.(emel)’’¹³ nsanın doymazlı ını ve açgözlülü ünü dile getiren u hadis’i- erif insanın bu olumsuz yönünü pek güzel ifade etmektedir. Buyururlar ki :

“ Âdemo lunun iki dere dolu altını olsa üçüncüsünü de ister. Âdemo lunun gözünü(cevf) ancak toprak doldurur; fakat Allah dönü yapanın tevbesini kabul eder.’¹⁴ Ku kusuz dünyevi olan herhangi bir ey araç olmaktan çıkıp amaç haline gelirse, onu gerçekle tirmek üzere planlar yapan kimsenin ne yapaca ı ve nerede duraca ı kestirilemez. Tarih boyunca fert, aile ve toplumları felakete sevk eden, hayatı ya anmaz kılan bu tip haris insanlardır. Ne kadar zengin olursa olsun mevcutla yetinmeyip daima daha fazlasını elde etmeye çalı an aç gözlü kimselerin dü üncesinde kanaat diye bir kavram olmadı ı gibi haram-helal, me ru ve gayrime ru diye de bir ey yoktur. Oysa gerçek zenginlik kanaatkâr olmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber : “Zenginlik mal çoklu uyla de il, gerçek zenginlik gönül zenginli idir.’’¹⁵ buyurarak a ırı hırstan sakınmayı ö ütlemitir. Bir ba ka hadisinde ise :“ lme ve mala dü kün olanlar hiçbir zaman doymazlar.’’¹⁶ diyerek burada hırsın hem olumsuz hem de olumlu yönlerine i aret buyurmu lardır.

Gazzâli, ihtirasın yol açtı ı stresten ve her çe it haksızlık ve yolsuzluktan korunmak için kanaati, tutumlulu u ve rızkın Allahın kefaletinde bulundu una samimiyetle inanmayı öngörür. Özgürlü ün kanaatte oldu unu vurgulayarak aç gözlülü ün hem Allah hem de toplum nezdinde insanın de erini dü ürdü ünü söyler.¹⁷

¹³ **Müsned**,III/115,119,169.

¹⁴ Buhârî, **Câmiu’s-sahîh**, 9.169.

¹⁵ Gazzâli, **hya’u Ulumi’d-din**, Çev. A. Serdaro lu, III/529.

¹⁶ **A.e.**, III/529.

¹⁷ **A.e.**, III/536.

1.2.3. Tamah(tama')

nsanı cimrili e sevk eden sebeplerden biri de tamahtır. Açgözlülük, doyumsuzluk, varlıklı olsa bile ba kasının elindekine göz dikmek, sahip oldu u nimetleri azımsayarak ba kasınınkini çok görmek gibi anlamlara gelen tamah terimi genellikle hırsla birlikte kullanılmaktadır. Ancak hırsın olumlu yönü bulundu u halde tamah, daima olumsuzlu u ifade etmektedir. Kanaatkâr olan onuruyla ya ar, fakat tamahkâr daima baya ı ve zelildir. Bu duygudan kurtulmadıkça insani erdemlere ula ması imkânsızdır. Bir gün bir bedevi Arap Hz. Peygambere gelerek:

- Ey Allahın Rasulu bana kısa bir ö ütte bulun, der. Efendimiz de :

-Namaz kıldı ında veda namazı (yani hayatında kıldı ın en son namaz) gibi kıl. Sonradan pi man olaca ın hiçbir sözü söyleme. nsanların elindekinden tamamen ümidini kes, buyurur.¹⁸

Aynı anlamda olmak üzere uzunca bir hadisın sonunda O, sahabe efendilerimize, insanlardan hiçbir ey beklemeyin.¹⁹ uyarısında bulunur. Orada bulunanlardan bir kısmı bu uyarıdan sonra, at üstünde iken kamçısı yere dü se, kimseden ‘ unu bana verir misin’ ricasında dahi bulunmamı tır.²⁰ Bu konuda Hz. Ali’ye isnad edilen bir dörtlük öyledir:

Gönlün zengin olsun, aza kanaat et.
Öl, fakat alçak cimriden bir ey isteme.
Nasıl geçinece im diye tasalanma,
Kerim olan Allah rızka kefildir.²¹

¹⁸ A.e., III/530.

¹⁹ A.e., III/530.

²⁰ Gazzali, a.g.e.III/239.

²¹ Mahmut Kaya, ‘ slam’da Kanaat Kültürü’, **Dem Dergi**, eylül-aralık, s.86-88.

Tamahla ilgili olmak üzere Gazzâli, âbî'den u ilginç bir menkıbeyi nakleder:

-Adamın biri küçük bir kuş avlar. Kuş :

-Beni ne yapacaksın? Diye sordu. Adam:

-Kesip yiyeceğim, dedi. Kuş :

-Ben senin ne et ihtiyacını gideririm ne de bir acın karnını doyururum. Beni kesip yemekten bir şey çıkmaz. Gel, ben sana üç ötü vereyim ki bunlar senin beni yemenden çok daha iyidir. Ancak bunlardan birini senin elinde iken söylerim. Diş erini uçup dala konduktan sonra, öbürünü de ovaya açıldıktan sonra söylerim, dedi. Adam:

-Söyle bakalım, deyince, kuş :

-Elde edemediğin şeyin hasretini çekme, dedi. Bunun üzerine adam kuşu salıverdi ve:

-Hadi, ikinciye söyle, dedi. Daldaki Kuş :

-Olmasına imkân bulunmayan bir şeyin olacağına inanma, dedi ve uçup dağın eteğine inedi. Kuş :

-Ey ahmak, beni kesseydin, benim karnımdan her biri yirmi miskal ağırlığında iki tane inci çıkaracaktın, dedi. Kuş bunu der demez, adam dudaklarını ısırarak eyvah deyip çırpınma başladı ve:

-Hadi üçüncüyü söyle, dedi. Kuş :

-Sen daha imdiden iki ölüdümü unuttun, üçüncüyü söylesem ne fayda! Sana demedim mi? Elde edemediğin şeyin hasretini çekme, mümkün olmayan şeyi de tasdik etme! Be ahmak adam, ben kanım, kanadım ve kemiklerimle yirmi miskal bile gelmem. Yirmi miskal ağırlığında iki inci karnımda nasıl bulunabilir, dedi ve uçup gitti.

te bu olay, âdemo lunun a ır ı derecedeki tamahına bir örnektir. Zira a ır ı tama', insanın hakikati görmesine engel olur ve olmayan bir eyi olmu gibi hayal etmeye ba lar.²²

1.2.4. Gelece e yönelik hayaller (Tûl-i Emel)

nsanda cimrilik duygusunun geli ip bir karakter halini almasındaki etkenlerden birinin de gelece e yönelik uzun uzadıya hayaller pe inde ko maktır. nsan dünyadaki hayatının çok kısa ve sınırlı oldu unu bildi i halde bir ömür boyu elde edemeyece i hatta sonraki nesillerin dahi gerçekle tiremeyece i hayaller kurar. üphesiz bu durum, insanın fitratında var olan ebediyet duygusundan kaynaklanmaktadır. Gelece e yönelik hayaller kurmak ve bu hayalleri gerçekle tirmek üzere planlar yapmak insanı motive eden, hayata ba layan bir idealizmin gere idir. Burada söz konusu edilen, insanın gerçekleri görmesine engel olan ve dini görev ve sorumluluklarını, ölümü ve ölüm sonrasını unutturacak derecede hayalperestliktir. Ahlak literatüründe bu konuya önemle dikkat çekilmi ve insanın manevi hayatı için bir tehlike te kil etti i vurgulanmı tır.

Her insan, az veya çok gelecek endi esi ta ır, bu durum, insan olmanın do al bir gere idir. Bu gelecek tasası, dünya hayatıyla ilgili oldu u gibi ahiretle de ilgili olabilir. Hatta din, sürekli olarak ahiret hayatına hazırlanmamızı ve ona yönelik endi eler ta ımamızı bizden ister. Fakat çalı ma hayatıyla ilgili hususa gelince bu konuda gerçekçi olmak gerekir; yapamayaca ı, üstesinden gelemeyece i i ler üzerinde hayaller kurup ömür sermayesini o u urda harcamamalıdır. Bütün varlı ıyla dünyaya odaklanıp Allah'ı, Kutsalı, ölüm ve ahireti, hatta kendini unutmak, dini terminolojide '**gaflet**' diye adlandırılır.

Gaflet, insanın dini ve ahlaki hayatı için büyük bir tehlike sayılmaktadır. Konuyla ilgili olmak üzere bir ayette :

²² Gazzali, a.g.e. III/240.

“Çokluk kuruntusu(çokça mal ve evlat sahibi olma arzusu) sizi öylesine oyaladı ki, nihayet kabirleri ziyaret ettiniz.”²³ Yani arzularınızı gerçekle tirmek üzere u ra ıp dururken ölümü boylayıverdiniz.

Yunus Emre nefsin aç gözlülü ünden, mal-mülk sevgisinden ikâyetle der ki:

Âciz kaldım zalim nefsin elinden
u dünyanın lezzetine doyamaz
Eynine almı tır gaflet gömle in
Ömrü gelip geçti ini bilemez

lahî gaflet gömle in giyene
Müslüman dermisin nefse uyana
Kazanır kazanır verir ziyana
Hak yoluna bir pulunu kıyamaz

lâhi miskince âdem o lanı
Varıp tutmaz bir mür idin elini
Haram helal kazandı ı malını
Ele nasip eder kendi yiyemez

Sa lı nda ayet hadis nesine
Son nefeste muhtaç olur Yasin’e
Götürür koyarlar makberesine
O lun kızın malın kaldı diyemez

lâhi gafletten uyar gözümü
Dergâhında kara etme yüzümü
Yunus derki gelin tutun sözümü
Dünyayı seven ahireti bulamaz²⁴

²³ Kur’an, et-Tekâsur, 102/1-2.

Bu iirde Yunus Emre insanın dünyevî de erler kar ısındaki zaâfını, aczini ve nihayet yalnızlı mını vurgularken, dünyayı taparcasına sevmenin ve her eyi maddi haz ve de erlerde aramanın inanan bir insan için ne büyük bir tehlike oldu unu veciz bir eilde dile getirmi tir. Mal ve serveti kendisi için en büyük güvence sayarak koca bir ömrü bu u urda harcamanın nasıl bir kuruntu oldu u bir ayette öyle ifade edilir : “ **O ki, mal toplamı ve onu sayıp durmu tur. O,malın kendisini ebedi kılaca mını zanneder. Asla asla.**”²⁵ Hz. Peygamberin bu konuda önemli uyarıları vardır. Buyururlar ki:

“ Ba mıza gelecek iki tehlikeden çok korkmaktayım. Bunlar nefsanî arzuların pe inde gitmek ve tûl-i emele kapılmaktır. Nefsânî arzulara tabi olmak haktan uzakla tırır. Tûl-i emele gelince o, dünya sevgisidir. Sonra devamla dediler ki:

‘ Dikkat edin, yüce Allah dünya nimetlerini sevdi ine de verir, sevmedi ine de. Ancak bir kulunu severse ona imanı verir. Dikkat edin, dinin de dünyanın da evlatları vardır. Sizler dünyanın de il dinin evladı olun. Dikkat edin, dünya yüzünü çevirmi gitmekte, ahiret ise gelmektedir. Dikkat edin, sizler amelin bulunup hesabın olmadığı bir günde bulunuyorsunuz. Fakat hesabın olup amelin bulunmadı ı bir gün gelmek üzeredir.’²⁶

Bir defasında da Efendimiz önce bir dikdörtgen, sonra da onun içine bir çizgi ve birbirini kesmek üzere paralel çizgiler çizmi ve nihayet dikdörtgenin dı ma uzanan uzun bir çizgi çizerek :

Bu nedir, bilir misiniz? Diye sormu tur. Orada bulunanlar:

-En iyisini Allah ve Resulu bilir, deyince Hz. Peygamber:

-Dikdörtgenin ortasındaki insandır, ku atan dikdörtgen onun eceli, içindeki di er çizgiler hayatta kar ıla aca ı sıkıntılardır, dikdörtgenin dı ma çıkan uzun çizgi

²⁴ Mahmut Kaya, a.g.e., s. 86-88.

²⁵ Kur’an, el-Hümeze, 104/2-4.

²⁶ Gazzali, **ihyâ-u Ulumiddin**, IV,Kahire,1968.,s.562.

ise onun emelleridir.’²⁷ Bununla Hz. Peygamber, sahabeye, insanın emel ve hayallerinin hayat çizgisini a ıp alabildi ine uzayıp gitti ini göstermek istemi tir.

Aynı meâlde olmak üzere bir defasında da eline iki çakıl ta ı alırlar, birini yakına di erini daha uza a atarlar ve:

-Bu nedir bilir misiniz? diye ashabına sorar. Onlar:

-En iyisini Allah ve Rasulu bilir, deyince efendimiz:

-Yakındaki ta insanın eceli, uzaktaki ise emelidir.’ buyururlar.²⁸

Bütün bu uyarılar ömrün emelden daha kısa oldu unu göstermekte, gerçeikle meyecek hayallerle oyalanmanın akılla ba da an bir yanının bulunmadı ını ve insanın her konuda gerçekçi olması gerekti ini bize hatırlatmaktadır.

Gazzali’ye göre tûl-i emelin ba lıca iki sebebi vardır: biri cehalet di eri ise dünya sevgisidir. Her ikisi de insandaki cimrilik duygusunun, açgözlülü ün geli ip kökle mesine yol açar. Burada bir üçüncü sebepten de söz etmek yerinde olacaktır ki, o da fakirlik korkusudur. Belki de ölüm korkusundan sonra insanın en çok korktu u ey fakirliktir. Çünkü fakirlik her türlü olumsuzlu un kayna ı oldu u gibi gerek aile gerek e -dost gerekse toplum nezdinde insanın olumlu ve onurlu bir statü edinmesinin önünde en büyük engeldir. Ayrıca fakirlik insanın manevî ve ahlakî hayatı için de büyük bir tehlike sayılır. Nitekim Hz. Peygamber : “ Fakirlikten, korkaklıktan ve cimrilikten sana sı nırım Allahım’’²⁹ diye dua etmi lerdir. Zira ak am çocuklarını doyurmak için evine bir ey götüremeyen veya hastasına ilaç alma parası bulamayan insanın psikolojisi bozulup her türlü gayrı me ru yola ba vurabilece i dü ünüldü ünde fakirli in ne büyük bir felaket oldu u daha iyi anla ılır. Dahası, fakirli in yol açtı ı zillete dayanamayarak :

²⁷ A.g.e., IV/563.

²⁸ Tirmizî, **Zühd**, 2331.

²⁹ Gazzâli, **a.g.e.**,III/560.

-Ya Rabbi! Varsan hani adaletin?! diye isyan eden kimsenin ruh halini dü ündü ümüzde Hz. Peygamberin: “Fakirlik neredeyse küfür oluyordu.”³⁰ hadisinin sırrını anlamak daha kolay olacaktır. te bu korkudur ki fakirlik kar ısında insanı sonu gelmez hayallere sevk ederek onu me ru olmayan yollara sürükleyecektir.

1.3. Cimrili in Çe itleri

Cimrilik, nekeslik, pintilik ve eli sıkı olmak gibi ifadeler genellikle insanın sahip oldu u maddi de erleri ba kasından esirgemek ekinde bir egoizmi dile getiriyor olsa da gerçekte cimrili in birkaç türünden söz etmek mümkündür.

1.3.1. Malda cimrilik

Allah’ın kendisine lutfetti i mal ve serveti, Allah’ın kullarından esirgemek büyük bir nankörlük, hatta nimetin gerçek sahibini tanımama ve ona kafa tutma ekinde yorumlanabilir. Mesela zekât, fitre, kurban, adak ve sadaka gibi yükümlü oldu u malî ibadetleri yapmamak malda cimriliktir. Daha önce de belirtildi i üzere yükümlü olmadı ı halde örf- adet ve mürüvvetin gere i, yerine göre mali imkânları fert ve toplumun yararına gerekti i ekinde harcamamak da bu türden bir cimriliktir. Bu karakterdeki kimseler slam’ın te vik etti i ve **karz-ı hasen** diye bilinen kar ılıksız borç para verme ve sevabını yalnızca Allah’tan bekleme gibi hayır i lerinden uzak durdukları gibi bazen de hayır yapmak ve yardımda bulunmak isteyenlerin bu davranı larına bile mani olurlar. Böylesine bencil kimselerin insanlı a hiçbir katkısı olmaz. Nitekim bir ayet-i kerimede Cenab-ı Hak: “**Altın ve gümü ü yı ıp onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, i te onlar için elem**

³⁰ A.e., III/560.

verici bir azabı müjdele!’ ³¹ buyurarak böylelerinin ahirette kar ıla acakları acı sonucu bildirmektedir.

1.3.2. İlimde Cimrilik

Allah’ın kullarına olan sayısız nimet ve ikramları arasında imandan sonra en önemlisi üphesiz ilim nimetidir. İlim Allah’ın ‘**el-âlim**’ sıfatının seçkin kullarındaki bir tecellisi oldu una göre ilimden daha yüksek bir rütbe dü ünülemez. İlim ahlakında u da genel bir ilkedir. ‘**Her nimetin ükrü kendi cinsindedir.**’ Yani insan neye sahipse sahip oldu unu ba kalarıyla payla ırsa o nimeti veren Allah’a ükretmi olur; aksi halde nankörlük yapmı sayılır.

O halde ilim nimetinin ükrünü eda etmek için bilmeyenleri aydınlatmak üzere eser yazmak, sözle ir adda bulunmak, talebe yeti tirmek, kendisine sorulan sorulara cevap vermek; hulasa ilim sahibi ki iler bir ık kayna ı gibi kendi ça larını aydınlattıkları gibi bıraktıkları eserleriyle de gelece e ık tutmalıdırlar. Dolayısıyla ilimde cimrilik olmaz ve olmamalıdır. Fakat bilgisini ba kalarından esirgeyenlerin varlı ı da bir gerçektir. Oysa bildi ini yaymak malı harcamaya benzemez; zira mal harcadıkça azalırken ilim harcadıkça artar ve ço alır. Buna göre ilimde cimrilik, mala kar ı gösterilen cimrilikten daha kötü ve daha sakıncalıdır. Sözelimi peygamber Efendimiz: ‘Bildini ba kalarından saklayan kimsenin a zına Allah, kıyamet günü ate ten bir gem vurur.’ buyurmu lardır.

1.3.3. Sözde Cimrilik

İnsan güç ve zaâflarıyla birlikte insandır. Yaptı ı i ler ve ortaya koydu u ba arıların takdir edilip be enilmesini bekler. Ba arılarıyla övünmek ve bu konuda ba kasının takdirini beklemek be eri bir zaâf olmakla birlikte takdir, tebrik ve te vik edildi inde bundan mutlu olur ve daha fazlasını ba armak ister. Bu her insanda

³¹ **Kur’an**, et-Tevbe, 9/34.

bulunan do al bir e ilimdir. A ırıya kaçmamak artıyla onun bu beklentisini anlayı la kar ılamak gerekir. Nitekim, **marifet iltifata tabiidir, mü terisiz meta' zâyidir**, eklindeki atasözümüz de bu gerçe i dile getirmektedir.

O halde Allah'ın verdi i her türlü nimete dil ile ükür etmek gerekti i gibi herhangi bir alanda topluma katkıda bulunan, kendi alanında ba arılı olan ilim, sanat ve zanaat erbabına da te ekkür etmek ve takdir duygularını dile getirmek gerekir. Ba arılı olandan takdir, iltifat ve te ekkürü esirgemek ise cimriliktir. Kadir bilirlik slam ahlakında övgüye de er insani yüce bir haslet olarak te vik edilmi tir. 'Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır' atasözü bu gerçe i ifade etmektedir. Ayrıca Efendimiz, insanlara te ekkür etmeyen Allah'a da ükretmez, buyurarak insanlardan te ekkür ve iltifatı esirgemenin Allah'ın nimetlerini tanımama anlamında bir nankörlük ve bir cimrilik sayıldı ını hatırlatmı lardır.

1.4. Cimrili in Zararları

Yukarıda da belirtmeye çalı tı ımız üzere bencillik ve sahip olma arzusu insanda do u tan var olan bir duygudur. nsan emek harcayıp biriktirdi i servetini sever, çünkü eme inin ve alın terinin ürünüdür. nsan sevdi i eyi de do al olarak ba kasından esirgeyip cimrilik eder. Bu duygunun fitrî oldu una dair Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet bulunmaktadır.

Meselâ a a ıdaki ayet meâlleri insandaki bu temel psikolojiyi pek güzel ifade etmektedir: **“Gerçekten o, mal sevgisine a ırı derecede dü kündür.”**³² **“Gerçekten insan mal kar ısında tedirgindir. Ba ma kötülük(malna zarar) geldi inde yakınıp sızlanmaya ba lar. Hayra(mala) kavu unca da cimrilik eder.”**³³ **“ Deki: Rabbinin rahmet hazinesine siz sahip olsaydınız, harcanır**

³² Kur'an, el-Âdiyât, 100/8.

³³ Kur'an, el-Meâric, 70/19-21.

orkusuyla kıstıkça kısdınız. nsano lu da pek cimridir.”³⁴ “ Zaten nefisler cimrili e hazır durumdadır.”³⁵

Yapısı itibariyle insan iyilik ve kötülü e, adalet ve zulme, cömertlik ve cimrili e e ilimli olarak yaratılmı tır. Adeta o, artı ve eksi olmak üzere iki zıt kutbu bünyesinde barındırır. O, özgür iradesiyle bu iki zıt kutuptan birini tercih etmek suretiyle bir sınav vermektedir. Zaten yaratılı ının amacı da budur. Dolayısıyla insan, aklını ve iradesini kullanarak, ayrıca dinin ortaya koydu u ahlaki erdemleri özümseyerek bu sınavdan ba arıyla çıkma imkânına sahiptir. unu da biliyoruz ki sınav, her zaman için çetin bir i tir. Özellikle bu sınavda insanın ebedî mutlulu u veya bahtsızlı ı söz konusu ise durum daha da ciddi ve hayati bir önem ta ır. Her halükarda o, hayati ciddiye alarak ve ömür sermayesini daima haktan, do rudan, iyi ve güzelden yana kullanarak bu sınavı ba armak zorundadır.

Yukarıdaki ayette de belirtildi i üzere insano lu a ırı derecede mala dü kündür. Ne var ki her türlü ahlaki ve insani erdemler cimrilikle de il cömertlikle elde edilir. Bazıları bu konuda insanları dört kısma ayırarak de erlendirir.

1.4.1.Yemez Yedirmez

Böyleleri sadece biriktirmekten ve servetiyle övünmekten zevk alır. Sadece kendisi için ya ayan bu tiplerin ne ailesine ne çevresine ne de topluma herhangi bir yararı vardır. Bir bakıma böyleleri arkada ve dost edinemediklerinden, akrabaları tarafından da dı landıklarından yalnız ve acınacak kimselerdir. Hayırla anılacak hiçbir hatıra bırakmadıklarından ve herhangi bir cömertlik gösterisinde bulunmadıklarından dolayı ahiret müflisidirler. Nitekim Hz. Peygamber, ‘ Cimri kimse zahid bile olsa cennete giremez,’ buyurmu tur. Gerçi, kalbinde zerre kadar imanı olan cennete girecektir. Peygamberi müjdesi kar ısında yukarıdaki ifadeyi ‘cennete ilk girenlerle beraber olmayacaktır,’ ekinde yorumlamak daha uygundur.

³⁴ Kur’an, el- srâ, 17/100.

³⁵ Kur’an, en-Nisâ, 4/128.

u bir gerçek ki ‘yemez-yedirmez’ kategorisine giren kimseler kazandıkları servetin sadece hamalıdırlar. Bu yüzden toplum nezdinde böyleleri acınacak kimselerdir.

1.4.2.Yemez Yedirir

Bazıları yemektense yedirmekten âzami zevk alır ve bundan dolayı da ikramda bulundu u kimseye kar ı minnet duyar. Sadece yemek meselesi de il, muhtaç olsun olmasın, zengin-fakir ayırımı gözetmeksizin herkese ikramda bulunmak onun için en büyük mutluluk kayna ıdır. kram etmeyi adeta hayatın gayesi bilen kimsenin zengin olması da gerekmiyor. Hatta kendi ihtiyacı oldu u halde daima ba kasını kendisine tercih eden bu gibi âli-cenap kimseleri Cenab-ı Hak öyle övmektedir:

“Kendileri zaruret içinde bulunsalar dahi onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimrili inden korunmuşsa, i te onlar kurtulu a erenlerdir.”³⁶

slam ahlak terminolojisinde böylesi cömertler ‘el-İsâr’ kelimesiyle ifade edilmektedir. te toplumda örnek gösterilmesi gereken kimseler bu gibi fedakâr kimselerdir.

1.4.3.Yer Yedirmez

Bu, halk arasında tufeyli ve asalak terimleriyle ifade edilen baya ı bir anlayı ve davranı eklidir. Gerçekten insan onuruyla ba da mayan bu davranı benimseyenler aç gözlü ve daima fakirdir. Hz. Peygamber bir hadislerinde: “ Mü’min olan kimsede iki huy bir arada bulunmaz: Cimrilik ve kötü ahlak.”³⁷ buyurmakla insan onuruyla ba da mayan bu egoizmden ve bu çirkin huydan uzak durmamız konusunda bizleri uyarmı tır.

³⁶ Kur’an, el-Ha r, 59/9.

³⁷ Gazzâli, a.g.e., III/560.

1.4.4. Yer ve Yedirir

üphesiz insan tipleri arasında takdire en layık olan, Allah'ın verdi i nimet ve servetten hem kendisi istifade eden hem de bu imkânı ba kalarıyla payla an kimsedir. Kur'an'ı Kerim'in birçok ayetinde övülen ve insanlara 'e - akirin' olarak örnek gösterilen bu kimseler, ya adıkları toplumda adeta bir iyilik mele i gibi herkesin yardımına ko ar, fert ve toplumun yararına olan her i de öncüdürler. Nitekim bir ayet-i kerime de : 'Ey Müminler, siz hayır i lerinde yarın,'³⁸ emri ilâhisi adeta böylelerini tasvir etmektedir. Böyle bir anlayı nın insana verdi i mutluluk ve ya ama sevinci hiçbir maddi de erle kıyaslanamaz.

1.5. Cimrilikten Kurtulu Yolları

Cimrili in psikolojik bir rahatsızlık oldu u konusunda bir ku ku yoktur. Her rahatsızlık gibi cimrili in de bir tedavisi olmalıdır ve vardır. Gazzali'ye göre cimrili in asıl sebebi mal ve servet sevgisidir. Bu da iki eyden kaynaklanır. Birincisi, nefsânî arzularına a ırı dü künlük, ikincisi, mal ve servet dü künlü ü.

1.5.1. Nefsânî Arzularına A ırı Dü künlük

nsan hayattan çok ey bekler ve bu beklentilerini gerçekle tirmek üzere kendince hayaller kurar, planlar yapar; zaman içinde bunları de i tirir ve yeni hedefler belirleyip bunları gerçekle tirmeye çalı ır. Hayat dedi imiz olgu böylece sürüp gider. Bir bakıma bu, tarih bilincine sahip olmanın, dün, bugün ve yarının hesabını yaparak kendisinin ve ailesinin gelece ini güvence altına almanın do al bir gere idir. Ancak ahlakî açıdan sakıncalı olan, insanın a ırı derecede mal ve servet dü künlü olması, kendisini bu akıntıya kaptırarak olmadık hayaller pe inde ko masıdır. Bu tür bir psikoloji do al olarak insanı cimrili e sevk eder. Fakat sözgelimi, yarın ölece ini bilen kimse herhalde cimrilik yapmaz; son günü oldu unu

³⁸ Kur'an, el-Bakara, 2/148.

dü ünerek servetinden bolca ba ı ta bulunur ve vasiyetini ona göre hazırlar. Bu açıdan dü ünülecek olursa her gelecek gün yarındır ve gelmesi her an beklenmektedir. Hayatının muhasebesini böylesine dikkatli yapan kimsenin cimrilikten kurtulması pekâlâ mümkündür.

Hiç ku kusuz cimrili in ba ta gelen sebeplerinden biri fakirlik korkusudur. kram ve infakta bulundu u takdirde iflas edip fakir dü ece ini ve neticede ba kalarına muhtaç olup toplumdaki statüsünü kaybedece ini hatırdan hiç çıkarmayan kimsede bu anlayı giderek bir karakter halini alır. Ayrıca çocuklarının gelece ini güvence altına alma kaygısı ise bir ba ka açıdan insanı cimrili e sevk eden bir husustur. Hâlbuki rızka kefil olan Allah'tır ve yarattı ı her canlının ya adı ı sürece rızkını vermektedir, verecektir.

Hiz. Peygamber bir hadislerinde : 'Çocuk, cimrilik, korkaklık ve cehalet vesilesidir.'³⁹ Buyurmu lardır. Yani çocuk sahibi olan, yoksulluk korkusu ile cimrilik yapar ve kimseye ikramda bulunmadı ı gibi hayır i lerine de asla yana maz. Ayrıca Gazzali'ye göre, çocu u yetim kalır korkusuyla sava lara katılmak istemez; çocu un bakımıyla ilgilendi inden dolayı da kendisini ihmal eder, okuyup ara tırmadı ı için cahil kalır.

Bütün bunlar Allah'a olan güvenin yani tevekkülün zaafa u ramasının bir sonucu olarak de erlendirilebilir. Vicdanının derinliklerinde bu güveni hissetmeyen kimse daima ku kulu, yarınından endi eli ve fakirli e dü üp itibarını ve onurunu yitirme kaygısından kurtulamaz. Nitekim günümüzde, iflas etti i için intihara kalkı anların temel psikolojisi ' Servetimle birlikte itibarım da gitti. Artık ben toplum içine çıkamam, ya amak bana haram oldu.' gibi servetle itibarı özde sayan son derece yanlı bir anlayı tır. Böyle kimselerden ne çevresine ne topluma kar ı herhangi bir cömertlik tavrı ve âlicenaplık beklenemez. O halde Allah'a olan samimi güven, cimrili in panzehiridir.

³⁹ Gazzâli, a.g.e., III/560-561.

1.5.2. Mal ve Servet Dü künü ü

Gazzâli'ye göre öyleleri vardır ki ya adı ı sürece kendisine ve ailesine bol bol yetecek mala sahip oldu u halde kıstıkça kısar ve hiç kimseye malından bir ey tattırmaz. Özellikle ya ı ilerlemi çoluk-çocu u olmayan nice zenginler vardır ki zekâtını vermeye yana maz; hatta hasta oldu u halde doktora gitmek istemez. Böyleleri âdeta paraya â ıktır ve en büyük zevki de biriktirmektir. Oysa biriktirdi i servetin ba kalarına kalaca ını bildi i halde ne kendisi yer ne de ba kalarına ikramda bulunur. Hiç üphesiz bu bir kalp hastalı ıdır yani manevî ve ahlaki bir rahatsızlıktır. leri ya ta bu hastalı a tutulanların tedavisi daha da zordur. Zira ya ile mal sevgisi do ru orantılıdır. Böyleleri ya landıkça daha da cimrile irler. Gazzali'ye göre gerçekte servet, insanı sevgilisine ula tıran bir vasıtaadır. Sevgiliyi unutup da vasıtaya â ık olmak düpedüz sapıklıktır. Fazilet sahiplerine göre ise altınla ta arasında, birer nesne olmaları itibariyle hiçbir fark yoktur; sadece ihtiyacı kar ılama babında bir fark vardır, o kadar!⁴⁰ Bu konuda Gazzâli ilginç bir menkıbe anlatır:

“Adamın biri Hz. sâ ile yol arkada ı olmak ister. Birlikte yola çıkarlar, bir nehrin kenarında mola verirler. Bu sırada çıkınlarında üç somun vardır. Oturup ikisini yerler ve biri kalır. O esnada Hz. sa nehir boyunda gezintiye çıkar, fakat döndü ünde oradaki somunu göremez. Arkada ına somunun kimin aldı ını sorar. O da bilmiyorum, der. Nihayet kalkıp yola revan olurlar, bu sırada iki yavrusuyla birlikte bir ceylan görürler. Hz. sa yavrulardan birini ça ırır, oda geliverir. Onu kesip arkada ıyla birlikte yedikten sonra Hz. sa yavruya:

-Allahın izniyle kalk ve git, der. Bu sefer adama dönerek :

-Sana bu mucizeyi gösterenin hakkı için söyler misin, o somunu kim aldı? Arkada ı :

-Bilmiyorum, der. Sonra kalkıp yürürler ve bir nehrin kenarına gelirler. Hz. sa, arkada ının elinden tutarak suyun üzerinde yürüyerek geçerler. Hz. sa arkada ına:

-Sana bu mucizeyi gösterenin hakkı için söyler misin, o somunu kim aldı? deyince arkada ı :

⁴⁰Gazzâli,a.g.e. III/261.

-Yine bilmiyorum der. Nihayet yürüyerek bir yere varırlar ve dinlenmek üzere otururlar. Bu sırada Hz. sa topraktan bir y ın yapar ve o y ına hitaben Yüce Allah'ın adıyla altın ol, der. Ve o toprak y ını da bir öbek altına dönüür. Hz. sa, o altın y ını üç böler ve derki bunun biri benim, biri senin üçüncüsü de o somunu alanın olsun. Bunun üzerine arkada ı :

-O somunu ben almı tım der. Hz. sa : hepsi senin olsun der ve ayrılıp gider. Bu sırada iki ki i çıkagelir ve adamın önündeki üç öbek altını görünce onu öldürüp altınları almak isterler. Adam derki :

-Acele etmeyin, biz üç ki iyiz, bu üç öbek altını payla ırız. Ancak biriniz u köye gidip bize yiyecek bir eyler getirsin. çlerinden biri köye giderken ' ben bu serveti niçin onlarla payla ayım; köyden alaca ım ekme in içine zehir koymak suretiyle onları öldürürüm, bütün altınlar bana kalır, diye plan kurar. Di er iki ki i de:

-Biz bu serveti niye onunla payla alım, döndü ünde onu öldürürüz ve altınlar bize kalmı olur, diye dü ünürler. Nihayet adam dönünce onu öldürürler sonra da getirdi i ekme i yerler ve hemencecik orada ölürler. O sahrada üç öbek altının yanı ba nda üç cenaze yatmaktadır. Hz. sa dönü ünde bu fecî manzarayı görünce :

- te dünya i te ihtirasın sonu! Der ve dünyanın cazibesinden sakınınız diye arkadaş larını uyarır.⁴¹O halde nefsânî arzulara a ırı dü künlü ünün tedavisi aza kanaat ve sabırla olacaktır. Tûl-i emel denilen gelece e yönelik uzun hayaller kurmanın tedavisi ölümü çokça hatırlamak ve akranlarının birer birer ölüp servetlerinin ba kalarına kaldı mını görmekle mümkündür. Bu konuda Yunus Emre'nin u çarpıcı ve dü ündürücü dizelerini hatırlamak yerinde olur:

Mal sahibi mülk sahibi
Hani bunun ilk sahibi
Malda yalan mülkte yalan
Var biraz da sen oyalan

A ırı evlat sevgisinin yol açtı ı cimrili in tedavisine gelince, bu konuda Gazzâli öyle dü ünülmesi gerekti ini söylüyor:

Cenab-ı Hak her yarattı ı kulunun rızkını vermeyi tekeffül etmi tir;
Allah'ın kefaleti ve himayesi altında bulunanların kaygısını ta ıyarak

⁴¹ Gazzâli, a.g.e. III/273.

cimrilikte bulunmak, bir bakıma Allah'ın rolünü üstlenmeye kalkışmak anlamına gelir ki bu bir küstahlıktır. Ayrıca nice yetim ve öksüz çocuklar vardır ki büyüdüklerinde onların durumu, büyük bir mirasa konanların durumundan daha mükemmeldir. Diğeryandan çocuğunun geleceğini düşünerek cimri davranmak beyhude bir gayrettir. Çünkü evladı aklı başında hayırlı birisi ise babasının servetine ihtiyaç duymadan ilerini yoluna koyabilir. Ayet o, yaramaz, hayırsız ve haylazın biri ise babasından kalanları har vurup harman savururlar. Halk arasında 'Evladın hayırlı ise neylersin malı. Evladın hayırsız ise neylersin malı!' sözü bu gerçeği gayet güzel dile getirmektedir.⁴²

O halde gerek kutsal kitaplarda gerekse toplum nezdinde cimrilerin ve cimriliğin ne kadar onur kırıcı bir alışkanlık olduğu ve cömertliğin, âlicenaplığın ne kadar insanî ve ahlakî güzel bir erdem olduğu düşünmek cimrilik duygusundan kurtulmak için etkili bir ilaç olabilir. Gazzâlî, konuyla ilgili bir başlıkta hususa dikkat çeker, şöyle ki: Tarih boyunca saygıyla, sevgiyle ve rahmetle anılanların hemen tamamı cömert kimselerdir. Mesela; Peygamberler, Allah dostları, sahabenin ve tabiinın önde gelenleri, ayrıca tarihe ün salan büyük devlet adamları hep cömertlikleriyle tanındıkları halde; rütbesi, makamı ve sosyal statüsüne ne olursa olsun tüm cimriler daima bayağılık, süflilik gibi aşağılık sıfatlarla anılırlar.

O halde aklı selim sahibi olan saygı, sevgi ve rahmetle anılanlar arasında mı, yoksa süfliler arasında mı yer almak ister. Bir insanın bu tür bir akıl yürütmesi, herhalde cimri olmamak için veya cimrilikten kurtulmak için yeter de artar. Özellikle Kur'an'ı Kerim'de geçen Peygamber kıssaları dikkate alındığında, görülür ki ya adıkları dönemlerde bütün peygamberler dünyaya değer vermediklerinden, ayrıca kanaat, sabır ve tevekkül sahibi olduklarından dolayı toplumlarında büyük devrimler gerçekleştirmiş, güzel ahlak ve fazilette, feragat ve fedakârlıkta insanlık örnek olmuşturlardır.

Olaya bir başlıkta bakan Gazzalî, cimriliğin ilacının bilgi ve eylemden (**ilim ve amel**) meydana gelen bir macun gibi olduğunu söyler. Mesela; dünyada insanların cimrilerle alay etmesi ve onlardan nefret etmeleri; ahirette ise cimriliğin insanı felakete sürüklemesi, dahası malın insana kabre kadar refakat edeceği ini,

⁴² A.e., III/273-274.

cömertli in ise ahiret sermayesi oldu unu bilmesi bu hastalıktan kurtulu un bir ba ka reçetesi sayılabilir. Eyleme gelince, kendisini zorlayarak veya ba kasının takdirini bekleyerek ikram ve infakta bulunmak ba langıç itibariyle tavsiye edilir. Vermeye alı tıktan sonra artık riyadan ve ba kasından takdir beklemezsiniz cömertlik yapmaya ba lar ve kendini zorlayarak bu tutum onda bir karakter haline gelince bundan sonra ikram ve infaktan zevk almaya ba lar ki, bu da ba ka bir tedavi yöntemidir.⁴³

u da bir gerçek ki cimrilik yapan kimse asla cimrileri sevmez ve onlarla bir i tutmak istemez. Buna göre do al olarak di er cimriler de onu sevmeyecek ve ondan nefret edeceklerdir. Bir insanın bunu dü ünmesi bile cimrilik hastalı ından kurtulması için bir tedavi yöntemi sayılabilir.

⁴³ Gazzâli, **Kitab'ul- erbain fi Usuli'd-din**, Beyrut, 1988,s.82-83.

2. BÖLÜM: CÖMERTLİK

2.1. Kavram ve Tanım

Farsça olan **cuvan-merd**'den Türkçele tirilen cömert kelimesi Kur'an'ı Kerim'de geçmemekle birlikte slâm ahlak terminolojisinde daha ziyade **sehâ, sehâvet ve cûd** kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. **Sehâ ve sehavet** 'ocanın, içinde kolaylıkla ate yakılacak ekilde geniş tutulması ve yanmakta olan ateşin alev ve dumanının rahatlıkla dışarı atılmasını sağlamak anlamına gelir. Buradan hareketle kişinin kazanmış olduğu malı, gocunmadan, çekinmeden, içinden gelerek başkasına gönül rahatlığıyla vermesi; giderek bu durumun o kişiye bir huy ve bir karakter haline gelmesidir. Ahlak literatüründe ise cimrilikle savurganlık arasında orta yolu temsil eden bir huy ve bir tutum olup malından kolayca başkasına infak ve ikramda bulunmaktır.¹ **Cûd ise cevd** veya **Cevdet** kökünden türetilmiş olup sehâvetle aynı anlamda gelmektedir.²

Fakat bazı kaynaklarda **sehâ** ile **cûd** terimleri arasında bir anlam farkı bulunduğu iddia edilmiştir. Böyle ki sehâ, insanın sahip olduğu mal ve serveti başkalarıyla paylaşma duygusudur; ister paylaşsın isterse paylaşmasın bu duyguya sehâ denilmektedir. Bunun zıddı **uh** terimidir. **Cûd'a** gelince, sahip olunana başkasına ikram etmek, cömertlik gösterisinde bulunmak demektir. Bunun zıddı ise **buhl**'dur. Bununla birlikte bu iki terimin birbirinin yerine kullanıldığı da bir gerçektir.³ Bu hususu da belirtmiş olalım ki Kur'an'ı Kerim'de sehâ, sehavet ve cûd kelimeleri de geçmemekte, bunların yerine daha ziyade **infak, ihsan, î'sâr, i'tâ, bezl, it'am** ve bu kelimelerin çeşitli türevleri yer almaktadır.

Bilindiği üzere slâm öncesi cahiliye döneminde en çok değer verilen asâlet, cesâret ve sehâvet gibi erdemlerdi. Bu niteliklere sahip olan şahıslar veya kabileler bu özelliklerinden ötürü övülür ve yüceltilirdi. Demek oluyor ki cahiliye toplumu bu erdemler sayesinde diğerlerine karşı bir statüko edinmiş oluyordu. slâm dininde ise

¹ Gazzalî, **Mîzânü'l- amel**, s. 282.

² Mustafa Çarıcı, 'Cimrilik' **D A**, VIII/72.

³ Râşid el- sfehâni, **ez-Zeriâ**, s.291, Beyrut, 1980.

bu gibi nitelikler insanî ve ahlakî birer fazilet sayılmakla birlikte, bu faziletler ba kalarına kar ı bir üstünlük nedeni olmayıp sadece Allah rızası için yapıldı ı takdirde ahlakî bir anlam ta ır.

Gazzalî'nin de belirtti i gibi insanlı ı ir adla görevlendirilen peygamberlerin temel vasıflarından biri cömertliktir.⁴ Hangi toplumda ve hangi dine mensup olursa olsun cömert insanlar sevilir, takdir edilir, örnek gösterilir ve bu gibilerin etrafında toplanılır. Dolayısıyla insanlık tarihinde cimrinin etrafında toplanıp onu yücelten ve kendisine rehber edinen hiç kimseye rastlanmamı tır. Buna kar ı Allah dostlarının, tarihteki büyük ahsiyetlerin ve toplumda ahlakî devrimleri gerçekle tirenlerin hemen hepsinin temel vasfı cömertliktir.

2.2. nfak ve hsân

nfak, sözlükte "tükenmek, tamamlanmak, son bulmak" mânasındaki **nefk** kökünden türetilen infâk "bitirmek, yok etmek; yoksul dü mek" gibi anlamlara gelirse de daha çok "mal ve serveti elden çıkarmak" mânasında kullanılmaktadır. Dinî-ahlâkî bir terim olarak genellikle "Allah'ın ho nutlu unu elde etme amacıyla ki inin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması" demektir. Bu bakımdan infak, farz olan zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her çe it hayrı içermektedir. Râgıb el- sfahânî, infakı iyi ve kötü olarak ikiye ayırdıktan sonra iyi olanı "harcama yapan ki inin âdil oldu unu gösteren infak" eklinde yorumlasa da⁵ kelime yalın olarak kullanıldı ı zaman me ru ve yararlı harcamaları ifade eder, harcanan eye de nafaka denir. Ancak nafaka hukukta daha çok ki inin bakmakla yükümlü oldu u kimselerin ihtiyaçlarını kar ılamak üzere yaptı ı harcamaları ifade eder⁶

⁴ Gazzalî, **hya**,III,243.

⁵ Râgıb el- sfahânî, **ez-Zerîa**, s. 289.

⁶ Mustafa Ça rıcı, ' nfak' **D A**, XXII/289.

hsan ise sözlükte "güzellik " mânasına gelen **hüsn** kökünden türetilmiş bir masdar olup genel olarak "ba kasına iyilik etmek" ve "yaptı ı i i güzel yapmak" ekinde kısmen farklı iki anlamda kullanılmaktadır. hşanda bulunan ki iye muhsin denir. Bir insanın gerçekte tirdi i i in ihsan seviyesine ulaşabilmesi için hem neyi nasıl yapması icap etti ini iyi bilmesi hem de bu bilgisini en güzel biçimde eyleme dönü türmesi gerekir.⁷ Zira Allah güzeldir ve O'nun bütün fiilleri de güzeldir; O'nun eseri olan bu kâinat bütünüyle bir güzellik manzumesidir. Nitekim bir âyet-i kerime de : “ **O Allah ki yarattı ı her eyi güzel yarattı.**”⁸ buyrulmuş ve bu gerçe e dikkat çekilmektedir.

Ahlâk literatüründe ihsan genellikle, "iyilik yaparken farz olan asgari ölçünün ötesine geçip isteyerek ve gönül hoşnutlu uyla cömertçe davranıp daha fazlasını yapmak" anlamında kullanılır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ihsan kavramı hem Allah'a hem de insanlara nispet edilerek yetmiş iki âyette masdar, fiil ve isim ekinde geçmekte, bu âyetlerin bir kısmında "ba kasına iyilik etmek", bir kısmında "yaptı ı i i güzel yapmak" mânasında, ço unda ise herhangi bir belirlemeye gidilmeden mutlak anlamda kullanılmış görülmektedir.⁹

Cenab-ı Hak Kur'an'ı Kerimin birçok ayetinde cömertli e ve kar ılıksız infak ve ihsanda bulunmaya teşvik ederken bu yolda yapılan harcamanın mal ve serveti eksiltmeyece ini ve onun yerine ba kasını verece ini garanti etmektedir. Nitekim bir ayette: “ **...siz hayıra ne (kadar) harcarsanız, Allah onun yerine ba kasını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.**”¹⁰ buyrulmaktadır. Hayatını bilinçli olarak yaşayan bir müslüman bu ayetteki ilâhî vâ'din ne kadar do ru oldu unu hayatında bizzat müşahade etme imkânına sahiptir. Bunu destekler mahiyetteki bir başka ayette: “ **e er ükrederseniz elbette daha fazlasını veririm.**”¹¹ Buyruldu una göre, harcananın yerine daha fazlasının verilece i vaad ediliyor ki bu

⁷ Mustafa Çarıcı, 'hsan' **D A**,XXI/544.

⁸ **Kur'an**, es-Secde,32/7.

⁹ Mustafa Çarıcı, 'hsan' **D A**, XXI/545.

¹⁰ **Kur'an**, Sebe', 34/39.

¹¹ **Kur'an**, brahim, 14/7.

da infakta bulunan kimsenin iyi niyetine, ihlâs ve samimiyetine ba lı bir husustur. Baktı ımızda Kur'an'ı Kerim'de sürekli olarak infak ve ihsan emredilmekte; toplumların dayanı ma ve yardımla masını sa lamak üzere ivazsız-garazsız yani kar ılıksız iyilik yapma, ikramda bulunma slâm'ın sosyal ve ahlakî ilkelerinden sayılmakta oldu unu görürüz. Bu hususta : “ **Allah yolunda harcayın. kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. hsanda bulunun. üphesiz ki Allah ihsan edenleri sever.**”¹² Buyruldu una göre, demek oluyor ki Allah'ın sevgisini kazanmanın yolu cömertlikten geçmektedir. Bu ayette ki ‘**Allah yolunda harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.**’ fadesi de son derece dikkat çekici ve ders vericidir. Zira bir toplumda mal ve servet sahipleri imkânlarını ba kalarına açmaz yani Allah'ın verdi i mal ve serveti Allah'ın kullarından esirgeyecek olursa servet dü manlı ı ba gösterir, bu durum sınıflar arası çatı maya kadar giderek o toplumun dirlik ve düzeninin bozulmasına yol açar. Böylece zenginler hem servetini hem hayatını hem de toplum düzenini tehlikeye atmı olurlar. Bu nedenledir ki bir ba ka ayette;

‘ **üphesiz Allah adaleti, iyilik yapmayı(ihsan) ve yakınlarla yardımda bulunmayı emreder.**’¹³ Buyrularak adaletten sonra ihsanın zikredilmesi son derece dikkat çekicidir. Zira toplum hayatında hukuki adaleti gerçekle tirmek için hali vakti yerinde olanların da yoksullara kar ı ihsan ve ikramda bulunmaları hem dini ve ahlâkî hem de insanî bir görevdir. Bu hususun bir görev oldu unu u âyet-i kerim'e hatırlatmaktadır : “ **Allah sana nasıl ihsânda bulundu ise sende insanlara öylece ihsânda bulun.**”¹⁴ Bu ilâhî emir ve vaadler kar ısında inanan insan dü ünür, mal ve mülkün kendisine emanet ve bir imtihan vesilesi olarak verildi ini, gerçek sahibinin ise Allah oldu unu bilir. Bu yüzden mülkün gerçek sahibinin rızasını, dolayısıyla ebedî mutlulu u kazanmak için bol bol ikram ve ihsanda bulunur. Böylesine imanî bir terbiye alan kimsenin ruhunda cimrilik hastalı ından eser kalmaz, imkânları nispetinde ayırım yapmaksızın herkese cömertçe davranır. Neticede hem Allah'ın ho nutlu unu hem de fert ve toplum olarak insanların sevgisini kazanmı olur.

¹² **Kur'an**, el-Bakara, 2/195.

¹³ **Kur'an**, en-Nahl,16/90.

¹⁴ **Kur'an**, el-Kasas, 28/77.

2.3. Îsâr

Îsâr, sözlükte "bir eyi veya bir kimseyi di erine üstün tutma, tercih etme" mânasına gelmekte; ahlâk terimi olarak ise "bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde bulunsa bile sahip oldu u imkânları ba kalarının ihtiyacını kar ılamak üzere kullanması, ba kasının yararı için fedakârlıkta bulunması" demektir.¹⁵ Gazzali'ye göre cömertli in(**sehâ**) en yüksek derecesi **îsâr**dır. Çünkü îsâr kendi ihtiyacı oldu u halde ki inin malını ba kasına gönül ho nutlu uyla vermesidir. Cömertlik ise kendi ihtiyacı olsun ya da olmasın malından ba kasına ikramda bulunmasıdır. O halde ihtiyacı olanı ba kasına vermek elbette ki daha faziletli bir davranı tır.¹⁶ Nitekim Kur'an'ı kerim'de Medineli Müslümanların muhacir olan din karde lerine kar ı gösterdikleri fedâkârlık ve fera ât övülmekte ve : '**...kendileri sıkıntı içinde olsalar dahi ba kalarını kendilerine tercih ederler.**'¹⁷ Diye buyrulmaktadır. Baktı ımızda Rasulullah'ın bütün hayatı bir îsâr ve ba tan sona cömertlik ve fedakârlık tablosudur. Sözelimi Hz. Âi e : 'Dünyadan ayrılıncaya kadar Rasulullah'ın karnı üç gün üst üste doymamı tır. E er isteseydik elbette ki doyuncaya kadar yerdik. Fakat ba kalarını kendimize tercih ederdik.'¹⁸

Yukarıdaki âyet-i kerimenin nüzûl sebebi olarak hadis külliyyatında u olay anlatılır : 'Bir gün Efendimize bir misafir gelir, fakat evinde ona ikram edilecek hiçbir ey bulunmamaktadır. O sırada Medineli bir Müslüman içeri girer ve misafiri alıp evine götürür. Sofra hazırlanınca hanımına lambayı söndürmesini söyler; kendisi de yemek yer gibi elini uzatır çeker. Böylece yeme i misafir yemi olur. Sabah olunca Efendimiz, bu gece misafirinize yapt ımız davranı Allah'ın çok ho una

¹⁵ Mustafa Ça rıcı, 'Îsâr', **D A**,XXII/490.

¹⁶ Gazzâlî,**a.g.e.**,257.

¹⁷ **Kur'an**, el-Ha r,59/9.

¹⁸ Gazzali,**a.g.e.**,257.

gitti,' buyurur.¹⁹ Böylece Efendimiz(s.a.v.) hem gâipten haber vermek suretiyle bir mucize izhar etmi , hem de söz konusu sahâbenin insanlık tarihinde ender rastlanan özverili tavrından dolayı Cenâb-ı Hak'ın ho nut oldu unu haber vermi olur.

Sahâbeden Enes b. Mâlik der ki; 'kim Rasulullah'tan slâm adına bir ey istediyse onu kesinlikle verirdi. Bir gün adamın biri Rasulullah'tan yardım etmesini istedi. Rasulullah da beytu'l-malden bir vadi dolusu davar verilmesini emretti. O kimse kendi kabilesine dönünce onlara: Ey halkım, müslüman olun! Zira Muhammed (a.s.), fakirlikten korkmayan kimse gibi verdikçe veriyor,' dedi.²⁰ Efendimizin her zaman oldu u gibi o gün o ahsa bolca ve bonkörce vermesi tarih boyunca ümmeti için bir örnek te kil etmi ve Müslümanlar her ça da hayırda ve cömertlikte yarı mayı bir gelenek haline getirmi lerdir.

Abdullah b. Ömer'in nakletti i bir hadiste Efendimiz öyle buyurmu lardır; ' anı Yüce Allah'ın sevdi i iki huy vardır, sevmedi i de iki huydur. Sevdi i, huy güzelli i ve cömertlik; sevmedi i ise, kötü huy ve cimriliktir. Allah bir kula iyilik dilerse onu insanların ihtiyacını gidermek üzere görevlendirir.'²¹ Bu hadisnin ı ı nda dü ünülürse, slâm toplumunda kendini hayra adayan ve cömertlikte yarı an nice vakıf insanlara rastlamak mümkündür. Ahlak literatürüne baktı ımız zaman Hz. Peygamber ve ailesinin özveriye dayanan hayatları sahabe ve sonraki nesiller için bir örnek olmu tur. Nitekim Huzeyfe el-Advî konuyla ilgili u ibretâmiz hadiseyi anlatır:

'Yermuk (am'da bir yerdir) sava ında yanımda biraz su vardı; yaralıları arasında amcamın o lunu arıyor ve diyordum ki:

-E er amcamın o lu henüz ehâdet erbetini içmemi se, ona su vereyim ve yüzünü-gözünü silip rahatlatayım'. Yaralıları arasında dola ırken onu gördüm,

-Sana su vereyim mi?' deyince, i aretle ver dedi. O sırada bir ba ka mücahidin:

-Ne olur biraz su! Diye inledi ini i ittik. Amcamın o lu suyu ona götürmemi i aret etti. O mücahidin yanına ko tum, onun Hi am b. As oldu unu gördüm. Sana su

¹⁹ Gazzali,a.g.e.,257.

²⁰ Gazzali,a.g.e.,244.

²¹ Gazzali,a.g.e.,244.

vereyim dedi imde, o sırada bir ba ka mücahidin iniltisi geliyordu ve ne olur biraz su diyordu. Bu kez de Hi am suyu o mücahide yeti tirmemi i aret etti. Ben yeti inceye kadar o ehadet erbetini içmi ti. Bari Hi am'a yeti tireyim diye döndü ümde o da ehit olmu tu. Son bir ümitle amcamın o luna ko tum, ne göreyim, o da ehit dü mü tü. Yanımdaki su ile meyus kalakalmı tım. Allah hepsine bol bol rahmet eylesin!²²

Huzeyfe el Advî isimli sahâbenin anlatmı oldu u bu olay sava tarihinde örne ine ender rastlanan bir fedâkârlık ve ferâgat tablosudur. Kızgın çöl sıca ında kan kaybederek susuzluktan ci eri yanan mücâhidlerin son nefeslerinde bile din karde ini kendisine tercih edecek kadar özveride bulunması Peygamber oca ında gördükleri terbiyenin ve aldıkları e itimin bir sonucu oldu unda hiç ku ku yoktur. O halde ivazsız-garazsız sırf Allah rızası için birbirini seven insanların en kritik anlarında bile din karde i adına böylesine fedâkârlıkta bulunması kar ısında cömertlik ve her türlü ihsan ve ikramın büyük ölçüde dinden kaynaklandı ı rahatlıkla söylenebilir.

2.4. t'âm

Sözlükte 'tatmak ve bir eyi yemek' anlamına gelen **t-a-m** kökünden türetilen it'âm, mastar olup mutlak anlamda yedirmek ve ikram olmak üzere yedirmek manasına gelir. Çünkü ahlâkî bir davranı olan cömertlikte ilk hatıra gelen, yoksul olsun veya olmasın herkese sofrasını açıp ikramda bulunmaktır. Nitekim a a ıdaki ayetlerde cennetliklerin özelliklerinden öyle bahsedilir: **'canlarının çekti i yeme i yoksula, yetime ve esire yedirirler. Biz sizleri Allah rızası için doyuruyoruz derler. Yoksa biz sizden ne bir kar ılık ne de bir te ekkür bekliyoruz.'**²³

Görüldü ü üzere sevdi i ve ihtiyacı bulundu u halde ba kasını kendisine tercih etmek slâm'da temel ahlâkî bir ilkedir. Bu konuda yetim, fakir ve sava ta

²² Gazzali, a.g.e., s.258.

²³ Kur'an, el- nsan, 76/8-9.

tutsak edilenler arasında herhangi bir fark gözetilmez. Nitekim Hz. Peygamber :
' ihtiyaç olana da olmayana da iyilik yap. ayet yaptı ın iyilik, ihtiyaç sahibine
ula mı sa ehlini bulmu tur. E er muhtaç olmayana gitmi se o zaman ehil sensin.'²⁴
Yani yaptı ın iyilik yerini bulmamı sa onun mükafaatı sana verilecektir. Bir ba ka
hadiste de : 'Herkes yemek yedirmek, selamı yaymak ve tatlı dilli olmak Allah'ın
ma firetini gerektiren hasletlerdendir,' buyrulmu tur.²⁵Burada vurgulanmak istenen
bir ba ka önemli husus, sevdi i eyi tereddüt etmeden gönül rahatlı ıyla ba kasına
sunabilmektir. Nitekim Kur'an'ı- Kerim'de: **'Sevdi iniz eylerden ba kalarına
vermedikçe gerçek iyili e ula amazsınız. üphesiz Allah verdi iniz her eyi
bilmektedir.'**²⁶ **'Ey man Edenler! Çalı ıp kazandıklarınız ve sizin için yerden
çıkardı ımız eylerin helal ve temiz olanlarından Allah rızası için verin. Size
verildi inde ancak göz yumarak alabilece iniz âdi eyleri, hayır yapıyorum diye
ba kalarına vermeye kalkı mayın.'**²⁷ Buyrulmaktadır.

Cömertçe ikramda bulunmayı, Allah rızası için yoksulu, yetimi, yolda
kalmı ları ve borcunu ödemekte güçlük çekenleri koruyup kollamayı emreden birçok
âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerin yo urup yönlendirdi i, ruh ve gönül dünyalarını
zenginle tirdi i, cömertlik duygularını geli tirip co turdu u slâm toplumlarına
baktı ımız zaman, di er toplumlarla kıyaslanamayacak kadar cömert oldukları
görülecektir. Buradan hareketle slâm toplumlarının aktif, verici, bonkör; Batı
toplumlarının ise pasif ve egoist oldu u rahatlıkla söylenebilir. Zirâ slâm'da ; 'veren
el, alan elden daha üstündür.' Özdeyi i âdeta ahlakî bir ilke gibi telakki edildi inden
bu dinin mensupları tarih boyunca hayırda yararı mı lar; ihtiyaç gidermek, ba kasının
durdurmak, mazlumlara, dü künlere, yoksul ve yetimlere kol kanat
germek, gözya ını ve âh sesini dindirmek onların ba lıca iârı olmu tur.

²⁴ Gazzali,a.g.e.,s.245.

²⁵ Gazzali,a.g.e., s.244.

²⁶ Kur'an, Âli- mrân,37/92.

²⁷ Kur'an, el-Bakara,2/267.

3. BÖLÜM: SAVURGANLIK (SRAF)

3.1. Kavram ve Tanım

sraf, sözlükte "haddi a ma, hata, cehalet, gaflet" gibi anlamlara gelen **s-r-f** kökünden türetilmiş olup genel olarak inanç, söz ve davranışta dinin, akıl veya örfün uygun gördüğü ölçülerin dışına çıkmayı, özellikle mal veya imkânları me ru olmayan amaçlar için saçıp savurmayı ifade eder. sraf ile seref arasında ayırımı giderek birincisine "haddi a mada ifrat", ikincisine "tefrit" anlamını verenler olmakla birlikte genellikle her ikisi de inançta a ırılık ve her türlü tutum ve davranışlarda dengesizlik anlamlarına gelmektedir. srafçı ki iye müsrif, günümüzde ise daha çok savurgan terimi kullanılmaktadır.¹

Yukarıda belirtildiği üzere Gazzâli'ye göre, dinin emir ve tavsiye ettiği, âdet ve geleneklerin gerekli gördüğü yerlere gerektiği kadar harcamak cömertlik, bu ölçülerin altına düşmek cimrilik, bunların üstünde harcamada bulunmak ise israftır.² Her toplumda ve her zaman bu üç niteliğe sahip insanlarla karşılaşmak mümkündür. Fakat slâm'ın ortaya koymuş olduğu hayat tarzı ve ahlâk anlayışı daima 'sırât-ı mustakîm'i yani inançta, ibadette, söz ve davranışta her türlü a ırılıktan uzak orta yolu izlemeyi emretmektedir. ki a ırılığa uç olan cimrilikle savurganlığın her ikisi de kötü ve gayrı ahlâkî sayılmakla birlikte, bakıldığında gerek insânî ilikilerde gerekse toplum hayatında israf ve savurganlığın daha çok zararlı, yıkıcı, bozucu ve hem manevî hem de toplumsal hayatı temelden sarsıcı olduğu görülür. Ancak Kur'an-ı Kerim'de israf kavramının dört farklı alanda kullanıldığı bir gerçektir. öyle ki:

1. Bazı âyetlerde israf, slâm'ın omurgasını oluşturan tevhit akîdesinden sapmak, gerek Cenab-ı Hak'ın zâtına layık olmayan sıfatları O'na yakıştırmak, gerekse dînî konularda gerçeğe ilgisi olmayan iddialarda bulunmak; ayrıca slâm'a ve Müslümanlara karşı kibirli, alaycı ve edepsiz davranışları sergilemeyi ifade

¹ Cengiz Kallek, 'sraf', **D A**,XXIII/178-179.

² Gazzâli, **hyâ**,s.260.

etmektedir. Meselâ bir ayette Hz. Lût'un kavminden cinsel anlamda sapık ili kilerde bulunanlar hakkında: **'Gerçekten siz, ehveti tatmin için kadınları bırakıp da ehvetle erkeklere yana ıyorsunuz. Hayır hayır siz israfçı (a ırılı a sapan) bir milletsiniz.'**³ Buyrulurken, Firavunun baskısından korkup ba langıçta Hz. Musa'ya inananların çok az bir zümre oldu u belirtilirken, Firavunun azıtıp haddi a an bir diktatör oldu u israf kavramıyla ifade edilmi tir ki, son derece mânidardır. Bir ba ka âyette; **'Firavun ve kavminin kendilerine i kence etmesinden korkuya dü tükleri için kavminden bir gurup gençten ba ka kimse Musa'ya iman etmedi. Çünkü Firavun yeryüzünde ululuk taslayan ve haddi a anlardan(müsrifin) idi.'**⁴ Buyrularak zulüm ve baskıda a ırı giden Firavunun bu tavrı da israf terimiyle ifade edilmektedir. Genel olarak toplumda barı ı bozan, bölücü ve her türlü yıkıcı faaliyetlerinde israf kavramıyla anlamlandırıldı ı görülmektedir. Nitekim : **'Siz a ırı gidenlerin (müsrifin) emrine itaat etmeyin.'** buyrulduktan sonra müteâkip ayette bunların kimler oldu u öyle bildirilmektedir : **'Onlar ki yeryüzünde bozgunculuk yapıp ıslâh etmeyenlerdir.'**⁵ Görüldü ü üzere yeryüzünde fesat çıkaranlar, yapıcı, islah edici de il bozgunculuk edenler yine israf terimiyle ifade edilmektedir.

2. Kur'an'ı Kerim'de bazı ayetlerde geçen israf, insanın kendine kötülük yapması anlamına gelir. Bu da Allah'ın vermi oldu u ömrü, mal ve serveti O'nun rızası olmayan yolda kullanarak günah kirine belenmesi, ömrünü isyanla geçirmesi ekinde anla ılmaktadır. Meselâ: **'De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi a an(esrefü) kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları ba ı lar. üphesiz ki O, çok ba ı layan, çok esirgeyendir.'**⁶ ayeti, a ırı davranı larıyla ilâhî emirlere kar ı gelerek kendine yazık etmi , insânî ve ahlâkî de erleri hiçe sayarak topluma kötü örnek olmu kimselerin, her eye ra men Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeleri gerekti ini müjdelerken israfın bu anlama geldi ine de i aret etmektedir. Buradan da anlıyoruz ki Kur'an terminolojisinde israf

³ Kur'an, el'Arâf, 7/81.

⁴ Kur'an, Yunus, 10/83.

⁵ Kur'an, e - uârâ,26/151-152.

⁶ Kur'an, ez-Zümer,39/53.

a ırı gitmek, haddi a mak, bozgunculuk yapmak ve günahlarla kirlenmek anlamlarına gelmektedir.

3. Bazı âyetlerde ise israf, yeme-içmede, giyim-kuşamada ve hayatta gerekli olan her türlü ihtiyacın karılanmasında haddi a mak ve a ırı gitmek anlamına gelmektedir ki bu tarz bir anlayışı u ayetle yasaklanmaktadır: **‘...Yeyiniz içiniz fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah, israf edenleri sevmez.’**⁷ Ya anması gereken hayatın verimli ve dengeli olabilmesi için her türlü a ırılıktan uzak, tam bir orta yolu takip etmesi gerekti i ve bunun mü’minlerin temel vasfı oldu u u ayetle ortaya konulmaktadır: **‘(Rahmanın has kulları), harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.’**⁸ buyrulmak suretiyle bir Müslüman için ideal hayat tarzının orta yol oldu u bildirilmektedir. Ayrıca Cenâb-ı Hakkın yaratıp kullarının istifadesine sundu u çe itli dünya nimetlerini haram saymaya kimsenin hak ve yetkisinin bulunmadı ı, fakat bu nimetlerden yararlanırken israftan da sakınmak gerekti i öyle bildirilmektedir : **‘Çardaklı ve çardaksız (üzüm) ba ları, ürünleri çe it çe it olan hurmaları, ekinleri, birbirine benzeyen ve benzemeyen ekilde zeytin ve narları yaratan O’dur. Her biri meyve verdi i zaman meyvesinden yeyin. Devirilip toplandı ı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.’**⁹

4. Bir ayette de israf, haksız yere öldürülen bir insanın diyetini talep eden yakınlarının bu taleplerinde haddi a mamaları, kar ı tarafı yıkıma u ratmamaları gerekti i anlamına geldi i görülür. Nitekim : **‘Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın muhterem kıldı ı cana kıymayın. Bir kimse zulmen öldürülürse, onun velîsine (hakkını alması için) yetki verdik. Ancak bu velî de kısasta a ırı gitmesin. Zaten (kendisine bu yetki verilmekle) o, alaca ını almı tır.’**¹⁰ buyrulmak suretiyle kin ve öfkeye kapılarak kısas konusunda haddi a mama, diyet isterken kâtilin yakınlarını kö eye sıkı tırarak ve bu olayı istismar ederek hakkından fazlasının istemenin de bir

⁷ Kur’an, el-Araf,7/31.

⁸ Kur’an, el-Furkân,25/67.

⁹ Kur’an, el-En’âm, 6/141.

¹⁰ Kur’an, el- srâ, 17/33.

israf ve a ırılık oldu u belirtilmektedir. Ba ka bir ayette ise : **‘Evlilik ça ma gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, e er onlarda akılca bir olgunla ma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (de geri alacaklar) diye o malları israf ile ve tez elden yemeyin.’**¹¹ emriyle himayesine tevdi edilen yetim mallarını kendi malı gibi koruyup kollaması; rü dünü ispat etti inde yetimin malını kendisine aynen teslim etmesi istenmektedir ki, bunun aksine hareket eden kimsenin israfçı oldu u yani yetim malı yedi i ifade edilmektedir.

Bu konuda belirtmemiz gereken bir di er husus, islâm ahlâk terminolojisinde üzerinde önemle durulan **tebzîr** kelimesidir. **B-z-r** kökünden türetilen tebzîr, tohumu tarlaya saçmak ve serpmek demektir. sraf gibi Kur’ânî bir terim olan tebzîr, hesapsız harcamada bulunmak, mal ve serveti yerli-yersiz, önünü-sonunu dü ünmeden geli güzel saçıp savurmak anlamına gelmektedir. Bu bakımdan israfla aynı manaya gelmekle birlikte israf, tebzirden daha geni kapsamlıdır.

Tebzir, israfın bir çe idi olmakla birlikte israf, bir eyi gereken yere gerekti inden fazla harcamak, tebzir ise kendi ihtiyacı olmayan malı gerekli olmayan yerlere sarfetmek demektir.¹² Belki israftan farklı olarak tebzîrin daha savurganca bir tavır olup bu tavrı benimseyenlerin eytanların dostu oldu u u ayette ifade edilmektedir : **‘Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar eytanların dostlarıdır. eytan ise Rabbine kar ı çok nankördür.’**¹³

O halde Allah’ın emanet ve bir imtihan vesilesi olarak kuluna vermi oldu u serveti, kulun yerli yerinde, gerekti i gibi, gerekti i kadar harcaması emredilmi tir. Serveti vereni ve onun hangi amaçla nerelere harcanması gerekti ini unutup ‘bu serveti ben kazandım, istedi im gibi istedi im ekilde harcama özgürlü üne sahibim’ diyerek isyankâr davranan kimsenin eytanî dü ünceye sahip olup eytan gibi rabbine kar ı nankörce davrandı ı ifade edilmektedir. Nitekim bu konuda a ırı

¹¹ **Kur’an**, en-Nisâ,4/6.

¹² Celal Yeniçeri, **slâm ktisadının Esasları**, s.196.

¹³ **Kur’an**, el- srâ,17/26-27.

gidenlerin müsrifçe davranışını kendilerini mutlu etse de bu hareketin eytanî bir duygudan kaynaklandığını Cenâb-ı Hak bize şu şekilde bildirmektedir:‘... **te böylece haddi a anlara (müsrifin) yapmakta oldukları şeyler güzel gösterildi.**’¹⁴ Ayrıca eytanın müsriflere her yaptıklarını güzel gösterdiği şu ayetle de sabittir: ‘... **eytan, kendilerine yaptıklarını süslü göstermiş, onları doğru yoldan alıkoymuş . Bunun için doğru yolu bulamıyorlar.**’¹⁵

Bu ayetler ışığında diyebiliriz ki, bir kimsenin fiil ve davranışlarının kendisi ho na gitmesi o hareketin doğru olduğunu göstermez. Zirâ bu konuda ölçü, insanın kendisi de il; dînî, ahlâkî ve tarihin derinliklerinden süzülüp gelen kamunun onayladığı güzel âdet ve törelerdir. Bir başka ifadeyle ahlâkî normları belirleyen insanın kendi subjektif anlayışında il, ilâhî vahyin ışığında gelişip kökle en dînî kurallardır. Evrensel olan bu kurallar çağlar üstünde her olarak fert ve toplumun huzur ve mutluluğunu amaçladığından insan ruhu ve hayatın gerçekleriyle bağdaşmakta ve inananları ya ama sevinciyle mutlu kılmaktadır.

Hız. Peygamber (s.a.v.) de her vesileyle müslümanları israf illetine dü memeleri konusunda uyardı. Nitekim Hız. Peygamber : ‘ Sahâbeden Hız. S’ad’ın abdest alırken suyu bol kullandığını görünce:

- S’ad bu israf da ne böyle? diye buyurur. Bunun üzere Hız. S’ad:

- Ya Rasûlallah abdestte de israf olur mu? Deyince Efendimiz:

- Evet, akan nehirden abdest alsan bile!’¹⁶ Buyurmak suretiyle nehirden abdest alırken dahi gerekenden fazla suyu kullanmanın israf sayıldığı uyarısında bulunmuş ve bu husus müslümanlar için bir düstur olarak kabul edilmiştir. Bu konuda sâhâbe’den bn Ömer derki:

-Hız. Peygamber bir sâ’ su ile gusleder, bir müd su ile de abdest alırdı.’¹⁷

O dönemde kullanılan ve birer ölçü birimi olan sâ’ ve müd kavramlarını

¹⁴ Kur’an, Yunus, 10/12.

¹⁵ Kur’an, en- Neml, 27/24.

¹⁶ bn Mâce, Tâhâre 48., bn Hanbel, Müsned, II/221.

¹⁷ Tecridî Sârih Tercümesi, 1/165.

günümüz Türkçesiyle kar ılamak mümkün de ilse de hadis literatüründen anla ıldı ı kadarıyla Efendimiz'in gusülde ve abdestte kullandı ı su miktarının pek fazla olmadı ı anla ılmaktadır.

Efendimizin hayatı incelendi inde onun her türlü fiil ve hareketinin makul, dengeli, tutarlı oldu u her çe it a ırılıktan ve abartıdan uzak bulundu u görülecektir. Bununla birlikte o, helal ve mubah olan her eyi ölçülü bir ekilde kullanmayı tavsiye ederdi. Nitekim bir hadisinde : 'Kibre ve israfa kaçmadan yiyiniz-içiniz, giyininiz ve sadaka veriniz. Zira Allah kulunun üzerinde nimetini görmeyi sever.'¹⁸ Buyurarak makul, me rû ve ya anmaya de er orta yolun nasıl olması gerekti ini göstermi lerdir.

Burada u hususu belirtelim ki, çalı mamızda temel kaynak olarak aldı ımız hyâ'da Gazzâlî'nin buhl ve sehâ kavramlarını ana ve alt ba lıklar olarak i ledi i halde israf kavramına ayrı bir ba lık açmadı ı görülmektedir. Söz konusu iki kavramdan sonra gelen riyâ bahsinde daha çok öhret ve makam sevgisi ba lamında israfa yer vermektedir. Di er eserlerinde de israf kavramı için ayrı bir ba lık açmadı ını görmekteyiz. Dolayısıyla biz bu kavramı daha ziyade âyet ve hadislerin ı ında i lemeye çalı tık. Bu arada günlük hayatımızda mü âhede etti imiz savurganlı ın sebep ve sonuçlarını tespiti gayret gösterdik.

3.2. srafın Sebepleri

Bir insanın miras yoluyla kendisine intikal eden serveti veya bin bir güçlkle kazanıp biriktirdi i malını gereksiz yere neden harcadı ı dü ünüldü ünde, bu hareketin temelinde psikolojik tatminsizli in bulundu u görülür. Genellikle e itim düzeyi dü ük, ahlâkî ve manevî de erleri a iman, hayatın anlamını kavramamı , malın de erini takdir etmekten aciz olan toplum kesimlerinde sıkça görülen savurganlık, modern ça ın da uyguladı ı çe itli telkin yöntemleriyle âdeta bir ya ama tarzı haline gelmi tir. Böyle bir hayatı benimseyenlerin psikolojisi

¹⁸ Buhâri, *Libâs*, I; Nesâî, *Zekat*, 66.

incelendi inde görülür ki, böyleleri toplum içinde dikkat çekmek, farklı bir statü edinmek, ba kalarının be enisini kazanmak ve bu yolla gönüllerde taht kurarak tatmine ula maktır. Oysa bu, sahte bir mutluluk ve geçici bir tatmin halidir. Gerçekte ise kamu vicdanı bu gibi savurganlara hiçbir zaman normal insan gözüyle bakmadı ı gibi böylelerini sefih, baya ı ve hovardalıkla damgalar. Dînî terminolojide böyle bir ruh haline sahip olanlara riyâkâr (**mürâî**) ve öhret dü küni (**talebu's- Sîit**) denilmektedir. Halbuki slâm ahlâkında bu tür bir anlayı insanın manevî hayatı için büyük bir tehlike sayılmaktadır. Nitekim Peygamber efendimiz (s.a.v.) bir hadislerinde : “ nsanların bir kimseyi parmakla göstermeleri onun dînî ve dünyevî hayatı için kötülük olarak yeter. Ancak Allah'ın koruyup himaye etti i müstesnâ.”¹⁹ Ruhi ve manevî terbiyeden yoksun olan toplum kesimlerinde parmakla gösterilmek, an ve öhretle anılmak hayatı anlamlı kılan bir de er olarak görülse de gerçekte bunlar de er de il geçici birer avuntu ve aldandı r. Bütün bunlar gösteriyor ki ahlak konusunda a maz ve de i mez de erlerden yoksun olanların de er diye arkasında ko tukları ve bu yolda mal ve servetlerini heba ettikleri ey gerçekte bir seraptan ibarettir. A a ıdaki âyet-i kerime de bu gerçe e ı ık tutmaktadır:‘**Kim, (yalnız) dünya hayatını ve zinetini istemekte ise, i lerinin kar ılı nı orada onlara tam olarak veririz ve orada onlar hiçbir zarara u ratılmazlar. te onlar, ahirette kendileri için ate ten ba ka hiçbir eyleri olmayan kimselerdir; (dünyada) yaptıkları da bo a gitmi tir; yapmakta oldukları eyler (zaten) bâtıldır.**’²⁰

Gerçek ve kalıcı de erin ne oldu u konusunda u ilâhî tespit dünya hayatının mahiyetini ortaya koyması bakımından ne kadar anlamlıdır:

‘ **Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, e lence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma iste inden ibarettir. Tıpkı bir ya mur gibidir ki, bitirdi i ziraatçilerin ho una gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı oldu unu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap**

¹⁹ Gazzâli, **hyâ**, III/275.

²⁰ **Kur'an**, Hûd, 11/15-16.

vardır. Yine orada Allah'ın ma fireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten ba ka bir ey de ildir.²¹ nsanın maddeye ve maddî hazlara kar ı a ır tutkusunu frenleyip onu âhirete yönlendirmek üzere dünya hayatının aldatıcı bir süs ve bir övünç vesilesinden ibaret oldu u; kurumu çer-çöpün rüzgârın önünde savrulup gitti i gibi bir gün bu hayatın da çabucak sona erece i vurgulanmakta; insan için asıl hedefin ise Allah'ın ma firet ve rızasını kazanmak oldu u ifade edilmektedir. Allah'ın rızasına endekli hayatın ya anması gereken ideal hayat oldu unu bu âyetler bize göstermektedir. Denebilir ki bu konuda a maz ölçü vahyin ortaya koydu u ölçüdür. Be erî ölçülerin ise ço unlukla aldatıcı, oyalayıcı, âkıbeti meçhul istikametlere sürükleyici oldu u anla ılmaktadır.

O halde tüketim çılgınlı na, lüks ve gösteri hastalı na yakalanan toplumlar ömürlerini, emeklerini, enerjilerini, evlatlarının ve kendi toplumlarının geleceklerini yabancıların ipote i altına alan gafillerdir. Allah'ın verdi i ömür nimetini ve O'nun lütfu olan serveti ba kalarına yaranmak u runa çılgınca harcayıp gelecek nesillerin kaynaklarını tüketen ve onları yabancılara muhtaç hale getiren müsriflerin hem Allah'a hem tarihe hem de kendi toplumlarına kar ı a ır bir sorumluluk altında bulduklarında üphe yoktur. Psikolojik tatmini geçici de erlerde arayan ve sonunda husrana u rayan kimseleri uyarmak üzere Efendimiz buyururlar ki : “Allah sizin ekinize ve malınıza bakmaz. O sadece sizin kalbinize ve amellerinize bakar.”²² Böylece Efendimiz Allah'ın de er yargısıyla insanların de er yargılarının çok farklı oldu una i aret buyurmaktadır. Genellikle insanlar bir kimseyi de erlendirirken onun fizikî yapısını, toplumdaki makam ve mevkiini, ekonomik potansiyelini ya da politik nüfuzunu dikkate alırlar. Oysa bunların hepsi geçici ve genellikle aldatıcı ve sahte de er ölçüleridir. Esas de er insanı insan yapan, ona ki ilik kazandıran, gösteri ten uzak hem dinin de er yargılarını hem de toplumun yararını dikkate alan samimi ve özverili bir hayat tarzıdır ki ya anmaya de er olan da budur. Genelde ve günümüzde toplumları israfata te vik eden nedenler üzerinde dü ünülecek olursa, öncelikle a a ıdaki hususlar hatıra gelir :

²¹ Kur'an, el- Hadîd, 57/20.

²² Gazzali,a.g.e., III/276.

3.2.1. Emeksiz Servet

Türkçemizde ‘ **mirasyedi**’ kavramıyla ifade edilen emeksiz servet, ki inin babasından, atalarından ya da kumar ve piyango gibi ans oyunlarından elde etti i para, onu savurganlı a ve hesapsız harcamalara sevk etti i bir gerçektir. Genellikle insano lu kendi eme i ve alın terinin ürünü olmayan servetin nasıl kazanıldı ından habersiz oldu u için onun kıymetini bilmez, tükenmeyecek zannıyla ölçsüz harcamalarda bulunur ve nihayet bir gün iflas ederek ortada cascavlak kalır. Servetlerinin kendi onur ve ereflerinin kayna ı oldu una inandıkları için servetleri elden gidince eref ve itibarlarının da elden gitti ine inandıklarından böyleleri artık toplum içinde onurlu bir hayat ya ayamayacakları dü üncesiyle kurtulu u intiharda ararlar. Özellikle ülkemizde ans oyunlarından zengin olanların büyük ço unlu unun iflasla neticelenen fecî hayatlarını medyada izlemekteyiz.

3.2.2. Yükselme Arzusu

slâm ahlak terminolojisinde makam-mevki sevgisi (hubbu’l-câh, hubbu’l-mansib) ekinde ifade edilen yükselme arzusu insan fitratında var olan bir duygudur. Bu, makûl ve me rû bir düzeyde kaldı ı sürece makbuldür; geli meyi, ilerlemeyi ve kalkınmayı motive etti i için olumlu bir duygudur. Ancak bu duygu ihtiras haline gelince insanın nerede duraca ı ve neler yapaca ı kestirilemedi inden son derece tehlikelidir. Zirâ Gazzâlî’nin de belirtti i gibi dünyada insanı en çok mutlu eden ve ona doyumsuz haz veren makam-mevki tutkusudur. Gerçekte insanın önüne her türlü imkanı seren iki ey vardır ; bunlardan biri mal, di eri ise yüksek makamdır. nsan bir noktada mal ve servete doysa da o yüksek makamın verdi i hazza doyamaz. Yine Gazzali’nin ifadesiyle sineklerin bal taba ına ü ü tü ü gibi insanlarda mal ve makam sahiplerinin çevresine ü ü ürler. ²³

²³ A. e., III/278.

Onları çevresinde görmekten zevk alan kimse ise da ılmalarını önlemek için bonkörce davranmak zorundadır. Dolayısıyla çevresinden alkı bekleyen insanlar bu beklentilerini gerçekle tirmek için saçıp-savurma durumunda kalırlar. Yükselmek için bol keseden para harcamak zorunda oldu u gibi yükseldikten sonra orada daha fazla kalabilmek için de me rû veya gayrı me rû bir ekilde harcamak durumunda kalır. Do rusu bu bir kısır döngüdür, harcadıkça alkı alır, alkı aldıkça harcar ve böylece çevresine ve topluma çok kötü bir örnek olmu olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) : ‘ eref ve mal sevgisinin müslüman kimsenin dinine verdi i zararı, koyun sürüsüne saldıran iki aç kurt veremez.’²⁴ Buyurmak suretiyle bu anlamsız tutkunun insanlık için ne büyük tehlike oldu u konusunda bizleri uyarmı tır.

3.2.3. Gösteri Tutkusu

Her insanın fitratında kendini, yeteneklerini ve ba arılarını gösterip sergileme ve bundan haz alma arzusu vardır. Gerek yüksek idrak sahibi bilgiler gerekse dñî inancın yo urup ekillendirdi i Allah dostları ayrı tutulacak olursa her insanda bu arzu bir dereceye kadar vardır. Fakat bazı kimselerde bu, bir ehvet ve bir tutku halini alınca ben merkezli, hatta megaloman bir tiplerle kar ıla ırız. Bu psikolojik bir rahatsızlık oldu undan gerek fizikî yapısıyla gerek kılık-kıyafetiyle gerekse oturdu u ev ve onun dö emesiyle övünmek için varını yo unu harcayan kimselerle sıkça kar ıla mak mümkündür. Gösteri için her eyini fedâ edecek kadar savurgan olan bu tipler arasında izofrenik davranı gösterenler hayli fazladır. Her meslek mensupları arasında bulunmakla birlikte böylelerinin daha çok kendilerini te hirden zevk alan ve gündemde kalabilmek için her gün bir ba ka kılı a giren öhret hastaları oldu unu söylemek herhalde yanlı olmaz. Öte yandan sanatta veya politikada ucuz yoldan statüsünü korumak isteyenler içinde giyim- ku am budalası olmu , kıyafetinin tutsa ı ve her eyi gösteri e indirgeyen baya ı kimselerin bulundu u da bir gerçektir.

²⁴ A. e., III/278.

Modern hayatta savurganlığı tetikleyen birçok enstrümanın devreye sokulması ve çeşitli kanallarla alabildiğine teşvik edilmesi fert, aile ve toplumsal hayatımız için birer tuzak oldu. Bu artık anlaşılmalıdır. Bunları sıralayacak olursak;

3.2.3.1. Kredi Kartları

Günlük hayatımızın her aşamasına girmiş olan kredi kartları, her türlü ödemede kolaylık ve zamandan tasarruf sağlamakla birlikte, birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Böyle ki, çok yoğun bir kampanya ve cazip vaadlerle artlandırılıp yönlendirilen insanlar, adeta kendilerine elde edilmesi güç bir imkan ve statü tanınmış çasına kredi kartı, taksit kartı, banka kartı ve akıllı kart gibi isimler altında belirli bir limitte para çekme ve harcama yetkisi verildiği halde sanki bakiyesinin parasıyla ödeme yapıyormuş ya da onun parasını bakiyesi ödüyormuş hissine kapılarak yatırımdan fazlasını harcamakta ve giderek bu psikoloji onda bir tutku haline gelmektedir. Bir bakıma bu kart olayı insanın kendine olan özgüvenini artırarak savurganlık duygusunu tetiklemektedir.

Neticede birden fazla kart kullanmak suretiyle bir kartın borcunu diğerleriyle kapatma yoluna gidilse de bir müddet sonra tıkanan bu sistem milyonlarca kart-zede vatandaşa mal ve emeğinin haczine yani iflasına yol açmaktadır ki hiç kuşkusuz bu, kapitalizmin planladığı kurnazca bir tuzaktır. Genellikle lüks hayatın peşinde koşan ve sonunun ne olacağını kestiremeyen bilinçsiz toplum kesimlerinin yakalandığı bu tuzaktan kurtulmanın biricik yolu ayak-yorgan hesabını iyi yapabilmekten geçer.

3.2.3.2. İndirim Kampanyaları

Gerekli-gereksiz harcama yapmayı teşvik eden ve insanlarda para harcamayı karlı konulmaz bir zevket haline getiren olaylardan biri de çarşı-pazarda her mevsim görülen indirim kampanyalarıdır. Reklamlarla, ilanlarla, yazılı ve sözlü medya kanallarıyla, vitrinlerdeki her gün değişen rengarenk yazılarla beyni yıkanıp yama sarhoşu olan insanlar, mal bulmuş maşrûbî gibi bu mağazalara koymakta %50, %70

indirim sözüne aldanarak varını- yo unu gereksiz yere harcamaktadırlar.

3.2.3.3. Marka Tutkusu

Lüks hayatın yol açtığı tuzaklardan birinin de marka tutkusu olduğu da kuşku yoktur. Günümüzde ticarî emtianın genellikle markalarla dünya pazarlarında kendine geniş bir yer bulduğunu ve mehur markaların her ülkede aranır olduğu görülmektedir. Her gün basında ve her reklam kütüğünde televizyonlarda özendirici reklamları yapılarak izleyicileri arttıran, hipnotize eden bu markaları mallar lüks ve israfı kamçılayan, daha çok genç bayan ve erkekler üzerinde büyük tahribat yapan bir etkidir. Nominal değerinin çok üstünde fahi bir fiyatla satıldığı halde her yerde aranan, sorulan ve kapılılan bu markalarla amaç toplumun bir kesiminin adeta vazgeçilmez bir idolu haline gelmiştir. Aynı markayı kullanan kesimler bir kulüp mensubu zihniyetiyle toplum içinde kendilerini farklı bir statüde görmekte ve bununla övünmektedirler. Çocuk oyuncaklarından, ev eşyasından ve giyim-kullanımdan tutun da otomobil markalarına varıncaya kadar her alanda sınıfları mayı beraberinde getiren marka olgusu yine vahî kapitalizmin soygun projesinin bir başka versiyonudur. Özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan toplumlarda sınıflar arası farkın daha çok açılmasına neden olan bu çılgınca gidi yoksul kesimlerin kıskançlık duygularını tahrik ederek toplumsal barışı tehlikeye atmaktadır. Dolayısıyla zengin olan kesimin yanı sıra yoksullarının haset duygularını kabartacak düzeyde savurgan olmamalı. Ayrıca insanın kullandığı her tür eşyanın onun insanlığına yani insan olarak varlığına hiçbir değer katamayacağı gerçeğini her amaçladığı eğitim kurumlarında gençlere anlatılmak suretiyle bu çılgınca gidişin durdurenin yolları aranmalıdır. Burada Ziya Paşa'nın konuyla ilgili olmak üzere ünlü beytini hatırlayalım:

Bed asla necâbet mi verir hiç üniforma
Zerdûz palan vursan e ek yine ektir.

3.2.3.4. Tatil Tutkusu

Günümüzde yo un çalı ma hayatının neden oldu u yorgunluktan, ruhî gerilimden ve bıkkınlıktan kurtulmak için tatil yapmak artık kaçınılmaz olmu tur. Gerek bedenî gerekse ruhî açıdan dinlenip zinde olarak çalı maya ba lamak verimlili i de beraberinde getirece inde üphe yoktur. Ancak her hususta oldu u gibi bu konuda da günümüz insanın bu olayı bir israf ve savurganlık haline getirdi ini görmekteyiz. Bu cümleden olmak üzere en çok iki veya üç ay tatilini geçirmek için yaptırılan dubleks- tripleks yazlıklara akıl almaz paralar harcamak suretiyle havuzlar, saunalar ve aqua parklarla donatmak dünyevîle en toplumun maddîle en haz anlayı nın bir göstergesidir. Bütün tatmini maddî hazlarda arayan materyalist zihniyetin dümen suyunda giden bir kısım dindar ailelerin de bu çarpık hayat anlayı nın bir parçası haline gelmesi cidden yürek yakıcıdır. Bu manzara bir toplumda dindarların manevî ve ahlakî açıdan erozyona u rayarak farkına varmadan sekülerle ti ini göstermesi bakımından önemli bir kırılmayı ifade etmektedir.

Sermayelerini birle tirerek ortaklık kurmak ve bunu yatırım ve üretime dönü türmek varken, gerek sahil bölgelerinde gerekse manzarası güzel yerlerde bir-iki ay kalmak için bu kadar millî serveti beton ve demire gömmek, on ay süreyle de onu âtil bırakmak çocuklarının ve toplumlarının gelece ini dü ünen, sorumluluk duygusu yüksek akli ba nda ki insanların yapmayaca ı bir savurganlıktır. in acı tarafı günümüz ekonomisinin bütün dünyada tüketime ve israfa yönelik bir mahiyet kazanmı olmasıdır. Üretti inden çok tüketen toplumlar hiçbir zaman enflasyon belasından ve bütçe açıklarından kurtulamayacaklardır.

Eskilerin ‘tutumlu ol’ tavsiyesinin yerini bugün ‘kullan at’ sloganı almı tır. Sonuç itibariyle bu slogan çevre kirlili ini beraberinde getirdi i gibi malın de erini bilmeyen savurgan ve günübirlik ya ayan bir zihniyeti de beslemektedir. Eskiden bir ailenin edindi i ev e yasından tutun da mutfak e yasına, günlük hayatında kullandı ı her türlü araç ve gerece varıncaya kadar nesilden nesile intikal ederdi. Sonrakiler bu e yayı kullanırken atalarından kalan aziz bir hatıra olarak her an onları rahmet ve

minnetle anar ve bundan büyük bir mutluluk duyarlardı. Ayrıca bu olay maddî kültürün ya atılması açısından da ayrı bir önem taşı maktaydı. Günümüz ailesinde ise kendinden öncekilerin kullandığı e yayı kullanmak adeta bir zül telakki edilmektedir.

te modern hayatın getirdi i lüks anlayışı ve ‘kullan at’ sloganı nesiller arası ruhî ve manevî irtibatın kopmasına yol açtı ı gibi maddî kültürün de yok olmasına neden olmaktadır.

3.3. srafı Önlemenin Çareleri

Ya anmaya de er ideal hayatın ne oldu u konusunda kafa yoran dü ünürlerin öngördü ü biricik yol sade hayat tarzıdır. Gerek fert ve aile gerekse toplum hayatında gösteri ten, debdebe ve â aadan uzak, mütevâzî bir ya antıyı ifade eden sade hayat, slâm’ın da öngördü ü bir ya ama biçimidir. Hz. Peygamber’in ahsında ve aile çevresinde billurla an bu sade hayat, sahabe neslinden itibaren bütün Müslümanlar için ya anmaya de er en güzel bir hayat tarzı olarak kabul edilmiştir. Bu, duyguda, dü üncede, itikatta, ibadette, fiil ve davranışta ifrat ve tefrit denilen her türlü a ırlıktan uzak, dosdo ru, külfetsiz, kanaatkâr, mütevâzî ve fakat vakur, dünyevî nimetlerden me rû ve mâkul ölçüde yararlanmayı, nihayet tüketti inden çok fazlasını üretilip paylaşmayı öngören bir ya ama biçimidir. Nitekim bir âyette : ‘... **Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.**’²⁵ buyrulur bu dinin emir ve yasaklarının fert ve toplum hayatında ya anacak ve uygulanabilecek kolaylık prensibi üzerine vazedildi i bilinmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de : ‘ Bu din kolaydır; her kim din konusunda kendisine güçlük çıkarmaya kalkı ırsa din kar ısında kesinlikle yenik dü er.’²⁶ uyarısında bulunmuşlardır.

Bilindi i üzere fert ve toplum hayatında görülen her türlü olumsuzlu un üstesinden gelme konusunda ilk ba vurulacak yöntem e itimdir. Her ya taki insana, savurganlı ın fert, aile ve toplumda yol açtı ı yıkım ve zararları, gerek örgün gerekse yaygın e itim ve ö retim yoluyla anlatmak vazgeçilmez bir politika olarak kabul

²⁵ **Kur’an**,el-Bakara, 2/185.

²⁶ mam Suyuti, **el-Câmiu’s-Sa îr Ve Tercümesi**, Aydın Yayınevi: 1/188.

edilmelidir. Her şeyden önce insan e itilen bir varlık oldu una göre, her vesileyle israfın zararları örnekleriyle anlatıldı nda, elbette ki bir müddet sonra ürünlerini vererek daha disiplinli, daha dengeli, hayatının ve malının de erini takdir edebilen nesiller yeti ecektir.

Ayrıca inanan bir insan ya adı ı hayatın i neden ipli e varıncaya kadar her şeyin kayıt altına alındı mı bilir ve bir gün ilâhî huzurda bunlardan sorguya çekilece ine inanır. Nitekim bir âyet-i kerime de : ‘ **kim zerre kadar iyilik yaparsa onun kar ılı mı görür. Kim de zerre kadar kötülük yaparsa onun kar ılı mı görür.**’²⁷ buyruldu u gibi insanın fiil ve davranı larının en basitinden en önemlisine varıncaya kadar hiçbir şeyin bo a gitmeyece ine samimiyetle inanan bir kimse elbette ki hayatını geli igüzel de il; disiplinli, verimli ve dengeli bir ekilde ya ayacaktır.

O halde israfı önlemenin en etkili çarelerinden biri de ilâhî adalete ve ebedî hayatın varlı ına inanmaktan geçer. Canın da malın da kendisine emanet olarak verildi ine ve bir gün bunun hesabının sorulaca ndan ku ku duymayan bir insan vebâdan kaçır gibi israftan kaçacaktır. Çünkü bu dinin kutsal kitabı; ‘**Döküp saçanlar eytanların karde leridirler**’²⁸ buyurur. Bu durumda kim eytanlarla dost ve karde olmak ister!

²⁷ Kur’an, ez-Zilzâl, 99/7-8.

²⁸ Kur’an, el- srâ, 17/ 27.

SONUÇ

slâm ilim ve dü ünçe tarihinde en dikkate de er ahsiyetlerden biri olan ebû-Hâmid Muhammed el-Gazzâlî'nin, dînî ilimler alanındaki üstün ba arısı yanında ahlâk ve felsefe alanında da ça lar üstü bir öhrete sahip oldu u herkesçe kabul edilmektedir. Biz bu çalı mamızda ‘‘Gazzâlî’de Ahlakî Bir Zaâf olarak Savurganlık’’ konusunu seçerken, öncelikle birbirine zıt olan cimrilik- cömertlik kavramlarından ba lamak suretiyle bu alanlardaki be erî zaâf ve erdemli davranı ların nelerden ibaret oldu unu tespititten sonra yine bu kavramlarla yakın ili kisi olan savurganlık kavramı üzerinde durarak bu kötü alı kanlı ın fert, aile ve toplum hayatında ne gibi olumsuzluklara yol açtı nı ve bundan kurtulu un çaresinin neler olabilece i konusunda dü üncemizi ortaya koymaya çalı tık.

Genellikle ahlâkçıların, alanın büyük bir otoritesi olarak kabul ettikleri Gazzâlî geni ufku, zengin birikimi ve keskin zekasıyla ele aldı ı söz konusu üç kavramı uzman bir psikolog hassasiyetiyle ve olanca derinli iyle analitik bir yöntemle irdeleyerek insanın güç ve zaâf yönlerini tespitteki ba arısı gerçekten hayranlık uyandıracak düzeydedir. O, bunu yaparken bir yandan da insanın dünyevî de erler kar ısındaki olumlu veya olumsuz tutumunu, fert ve toplumla olan ili kilerindeki yapıcı veya yıkıcı tavırlarının psikolojik ve sosyolojik nedenleri üzerinde durarak ya anmaya de er ahlâkî hayatın temelinde din duygusu ve insan sevgisinin bulunması gerekti ini savunur. Toplum hayatında görülen çarpıklıkların, haksızlıkların ve ahlâksızlı ın insan fitratında bulunan bencillikten, gösteri ten, ihtirastan, mal, makam ve mevki sevgisinden kaynaklandı nı belirten Gazzâlî, bundan kurtulu un yegâne çaresinin, dünya ve dünyevî de erlerin geçicili ine inanmaktan, sonsuz olan ahiret hayatına yatırım yapmaktan geçti ini belirtir.

Gazzâlî, konuyla ilgili bu tespitleri yaparken fert, aile ve toplum hayatında savurganlı ın etkisinin cimrilikten çok daha yıkıcı ve derin yaralar açıcı oldu unu vurgulamayı ihmal etmez. Ona göre ya anması gereken ideal hayat tarzı her türlü a rılıktan uzak, Kur’an ve sünnetin gösterdi i orta yoldur yani sırâtı-mustekîmdir ki, bu da sade, mütevâzî ve kanaatkâr bir hayat tarzıdır.

KAYNAKÇA

- Ça rıcı, Mustafa : **slam Dü üncesinde Ahlak**, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., stanbul, 1989.
- _____ Gazzâli”, **T.D.V. slam Ansiklopedisi**, XIII/489-505, stanbul, 1996.
- _____ ‘Cömertlik’, **T.D.V. slam Ansiklopedisi**, VIII/72-73, stanbul, 1993.
- _____ ‘Cimrilik’, **T.D.V. slam Ansiklopedisi**, VIII/4-5, stanbul, 1993.
- _____ ‘sâr’, **T.D.V. slam Ansiklopedisi**, XXII/ 490-491, stanbul, 2000.
- _____ hsan’, **T.D.V. slam Ansiklopedisi**, XXI/544-545, stanbul, 2000.
- Dölek, Adem : **Dinbilimleri Akademik Ara tırma Dergisi** IV sayı: 2/97,2004.
- Gazzâli : **hya-u Ulumi’d-Din**, el- Mektebetu’t-Ticariyye el-Kübrâ, Kahire, ts.
- _____ **hya’u Ulumi’d-Din**, C:III, Çev. Ahmed Serdarolu, stanbul, Bedir yay., 2002.
- _____ **Mizânu’l-Amel**, n r. Süleyman Dünya, Kahire, 1964.
- _____ **Tehâfutu’l- Felâsife**, trc. Mahmut Kaya- Hüseyin Sarıolu, Klasik Yayınları, stanbul, 2005.
- _____ **el-munkuzu mine’d-Dalâl**, n r. Mahmut Bîcû, Dâru’l- Feth, Amman, 1992.
- _____ **Mi’râcu’s-Sâlikin** (mecmu’atu resâili’l-Îmam el- Gazâlî içinde), Beyrut, 1406-1986.
- _____ **el-Maznûn bih alâ gayri ehlih** (mecmu’atu resâilil imam el- Gazâlî içinde), Beyrut, 1406-1986.

- Güler, İhami : ‘Gazâli’nin İhya’da Ortaya Koyduğu İdeal Dindarlık Teorisinde Dünyanın ve Servetin Yeri’, **Dindarlık Olgusu Sempozyumu**, İstanbul, 2004.
- Kallek, Cengiz : “ İsrâf Maddesi”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, XXIII/178-179, İstanbul 2001.
- Kaya, Mahmut : **İslam Felsefesi I ı ında Aristoteles ve Felsefesi**, Ekin Yay. İstanbul, 1983.
- _____ “ İbn Sînâ Felsefesinde Mutluluk Kavramı”, **Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Kütüphane yay., Ankara, 1984.
- _____ **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003.
- _____ ‘ İslam’da Kanaat Kültürü’, **Dem Dergi**, Eylül-Aralık, s.86-88, Ensar Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____ De İnan Toplum ve De İnanmayan De İnançlılar, **Sosyal De İnanç ve Dinî Hayat**, SAV, İstanbul, 1991.
- Kutluer, İhan : ‘Hikmet’, , **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, XVII/509-510, İstanbul, 1998.
- Mahmut Suphî: **el- Felsefetü’l -Ahlâkiyye Fi’l-Fikri’l - slâmî**, Kahire, 1983.
- _____ **Ça ırımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları**, (Sempozyum Tebli ğleri), Ensar Ne riyât, İstanbul, 2009.
- Olguner, Fahrettin : ‘Eflatun’, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, X/469-476, İstanbul, 1994.
- Râ İp el- İsfahânî, **ez-Zerî’a ilâ mekârimi’ - erîa**, Beyrut, 1400-1980.
- _____ **Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’an**, ed-Dâru’ - İmiyye, Beyrut, 1992.
- Sırım, Veli : **Kendini Tüketme Sade Ya a Mutlu Ol**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2006.
- Suyuti **el-Câmiu’s-Sa ir ve Tercümesi**, Aydın Yayınevi, İstanbul, trs.

Süleyman Dünya : **el-Hakikâ fi Nazari'l-Gazzâli**, Kahire, 1980.

enel, Cahit **slâm Filozoflarının Haz ve Elem Anlayı larının
Kar ıla tırılması**, Yayınlanmamı Y. Lisans Tezi, stanbul, 2005.

Yeniçeri, Celal : **slâm ktisadının Esasları**, amil Yayınları, stanbul, 1980.